

د. كاوس قەستان

چەند لىكۈلۈپتەن ۋە يەك
لە مېرۋى

بابان ..
سۆران ..
بۇتتان

د. كەمال مەزھەر ئەحمەد
يېتتە كىي بۇ نووسىيە

بە يارمەتتى كاك عەلى بۇسكانى لە چاپ دراۋە

د. كاوس قەفتان

چەند لىكۆلپنە دەپەك
لە مېرۋى

بابان ..
سۇران ..
بۇتتان

د. كەمال مەزھەر ئەحمەد
پېشەككى بۇ نووسىۋە

بە يارمەتتى كاك عەلى بۆسكەنى لە چاپ دراۋە

چاپخانه‌ی الحوادث - به‌عدا
۱۹۸۵

پیشگی

دوکتور کمال مەزھەر

شونى سەدى ئۆزدەمىن لە مېرووى گەلى كوردو ھەموو گەلانى
پۆزھەلانى نزيك و ناوہ پراستدا تايبەتى يە • لەو سەدەيەدا ناوچە كە
بەتەواوەتى تىكەلى بازارى سەرمايەدارى بوو • ئەو تىكەل بوونە گەلىك
ئەنجامى ئابوورى و كۆمەلایەتى و دیارە سیاسى بایەخدارى لە گەل خۆى
هینا • لەناو گەلانى پۆزھەلانى نزيك و ناوہ پراستدا چىن و دەستەى نوئ
دروست بوون كە بە بیروباوەرى تايبەتى خۆيانەو ھاتنە ناو كۆپى
خەباتەو • پێوندى دەربەگى زیاتر لە جارەن بوو بارو ئەرك بەسەر
شانى كۆمەلانى خەلكەو • بەتايبەتى دواى ئەو بەرھەم ھىنان بۆ بازار
بوو ھۆى پوكانەو ھۆى خیرای ئەو پێوندى باوكايەتى بەى جارەن
ئاغاو بەگ و سەرەك ھۆزى بە پەغەت و دەستەو دایەرەو دەبەستەو •
ئەندامانى دەستەى پرووناكیى نوئ چاویان بریبوو ئەستەموول و
ئەودیوى ئەستەموولەو • بیریان لە دروشمەكانى شۆرشى گەورەى
فەرەنسە دەکردەو • پێشكەوتنى ئەوروپا پاشكەوتنى خۆیان ناخى
دەرونیانى دەھەژاند • تا دەشەھات ولاتە گەورەكان زیاتر پەگیان لەناو
خاکیاندا دادەكوتاو چاوجنۆكانەتر بەردەبوونە خێرو بەرەكەت و سامانى
نیشتمانیان •

ئەوانە بەس بوون بۆ ئەو دەي لە سەدەي نۆزدەمىندا خەباتى گەلانى
 پۆژھەلانى نزيك و ناوەرپاست بگەيشتە ئاستى خەباتى ئازادىخوا
 ديموكراسى پەرورەرانە • بەلام زۆر و ستەمى قاجارى يانى ئيران و
 عوسمانى يانى توركيانى ئوتۆي كوردبوو خەباتى كورد و عەرەبو
 ئەرمەن و ئازەرى و گەلانى بەلكان (*) لەو ئاستەش تىپەپىت و بگاتە ئاستى
 خەباتى پزگارىخواي نەتەوەيى • لەو سەدەيەدا بابان و سۆران و بۆتان و
 بادىنان و موكرىان و شەمدينانى كوردستانى لاي خۆمان چەندىن
 پاپەپىنى گەرە و ھەراوبگرى خويناو يان بەخۆيانەوە بىنى • ھەر لەو
 سەدەيەدا سەردارانى بزوتنەو دەي پزگارىخواي گەلى كورد بۆ يەكەم جار
 لە مێژوودا سەربەخۆيى و جيا بوونەوەيان لە ئيرانى عەجەم و ولاتى
 عوسمانى كرده دروشمى خەباتى پەرەوايان • ديسان هېشتا سەدەي
 نۆزدەمىن كۆتايى نەھاتبوو كاتىك دەنگى « كوردستان » ي يەكەمىن
 پۆژنامەي كوردى بەرزبوو و سەردەتايەكى نووى بۆ نەخشاندىن •

لەبەر گەلەك ھۆ بەداخەو زۆر لاپەرەي بايەخدارى تۆمارى ئەو
 پروداوانە و نى • برۋاناكەم لە سەرانسەرى كوردستاندا خوينەوارىكى
 ئەوتۆ ھەي چەندىن جار ناوى بابان و سۆران و بۆتان بەر پەردەي گوڤى
 نەكەوتى • ھەرسىكيان بوونەتە ناوى ئەفسانەيى پر لە ئاواز و شانازى
 لە زمانى كوردیدا • كەچى ئىنجا ھەموومان تاوەكو ئىستەش ، زۆر
 بەداخەو ، شتىكى ئەوتۆيان دەربارە نازانين • لاپەرەكانى ئەو پۆژگارە
 ناسكە ، وەك ھەموو لاپەرەكانى تری مێژووى گەلى كورد ، پيوستيان بە

(*) بەر لە شەرى يەكەمى جىھان بە ھەموو ولاتى بەرفراوانى
 عوسمانى ، بە بەلكانىشەو ، دەگوترا پۆژھەلانى نزيك •

لېكدانه وە تەتەلەو ھەلسەنگاندنە • چارەنووسی میژوونووسی کورد
وەك چارەنووسی گەلەكەى خەباتى درېژخايەنى بى وچانە ، دەبىت بە
دەرزى بىر ھەلكەبىت ، شەونخونى بكىشىت ، لە ھەموو دەرگاۋ بوۋارەكان
بدات • قەرزى گەل و نىشتمانە دەبىت بىداتەو و لە قۆرت و ھەلەنگوتن
سەلنەكاتەو •

دەمىكە دوكتور كاوس قەفتان بەھۆى چىرۆكە بەپىتەكانى يەو و بۆتە
ناۋىكى ناسراۋ لای خویندەۋارى كورد • بەلام دلسۆزان میژووشيان لە
كاك دوكتور دەۋىت ، بۆيەكا لەو دلىام « بابان و سۆران و بۆتان » كەى
چاو و دلى ھەموان پروون دەكاتەو • ديارە دەبىت ئەم بەرھەمەى دوكتور
كاوس قەفتان سەرەتا بىت و بە زانىارى و لېكدانهۋەى تر موتوربەبكرىت
تاۋەكو بتوانرى ھەموو میژووى ئەو سى مىرنشینه گەورەيەى كوردستان
چۆن پىۋىستە وەھا تۆمار بكرىت • بى گومان مايەى بەختەو وەرى دەبى
گەر دوكتور كاوس بۆ خۆى ئەو ئەركە پىۋىستەش بگرىتە ئەستۆ •

چه ند سهرنجیك

دهرباره‌ی میرنشینی بابان

گەر به‌ووردی سه‌یری میژووی میرنشینی بابان بکری ،
هه‌ست به‌وه ده‌کری که له‌وتیوانه‌دا به‌ده‌گه‌ن هه‌والی پاسته‌قینه‌ی
بی‌گه‌رد به‌رچاو ده‌که‌وی ، نه‌ک هه‌ر نه‌وه‌نده‌به‌لکو لیکۆلینه‌وه‌ییکی
تایه‌تی و سه‌ربه‌خۆی قوولی وانی به‌که هه‌موو لایه‌تیکی ته‌م میرنشینه
بگریته‌وه .

میرنشینی بابان پتر له‌ دووسه‌د ساڵ مایه‌وه‌و ده‌وریکی ئاشکرای
هه‌بوو . به‌لکه هه‌ندی‌جار ، به‌تایه‌تی که ده‌سه‌لات و توانایان
به‌ره‌ی ده‌سه‌ند ، شه‌رو شوپیان له‌گه‌ل وولاتی فارس و مه‌مالیکه‌کانی
زێرده‌ستی عوسمانی‌یکان ده‌کرد ، هه‌ندی‌جار نه‌و شه‌پانه گه‌رم ده‌بوون و
ته‌شه‌نه‌یان ده‌کرد و مه‌سه‌له‌ی کوردیان ده‌بزواند و ده‌خسته به‌ر چاو و ده‌م ،
کار له‌ چوارچیوه‌ی شه‌ری ناوخۆیی ده‌رده‌چوو و ده‌بووه کیشه‌ییکی
جیهانی : نه‌وه‌بوو ئیمپریالیزمی به‌ریتانیا ده‌ستی خسته ناو کاروباری
ناوه‌وه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی و ده‌وله‌تی فارس ، هه‌روه‌ها کوردستانیش ،
به‌ونیازه‌ی به‌رژه‌وه‌ندی ئابووری خۆی له‌و ناوچانه‌دا پاریزی و له‌

هه مان کاتیش دا بهربهستی په ره سه نډنی ده سه لاتی پرووسیای قه سه ری له و
ناوچانه دا بکا (۱) •

ټهم میرنشینه گه لیک رووداوی تیدا پروودا ، سووه شانویکی
شه پو شوپو کاره ساتی ترازیدی که که می لی باس کراوه و گیراوه ته وه ،
مه گه ر شاخی پیره مه گروون زمانی لی پروی و بته ټه مین زه کی و توانای
نووسینی پاست و په وانی هه بی (۲) • میژووی میرنشیني بابان هه یه ، واته
باس و هه والی میره کانی و شه پرو شوپه کانیان زوربه ی نووسراوه ته وه ،
به لام میژووی ټهم میرنشینه هه ر ټه وه نی یه •

ټه وی پاستی بی گه لی سه رچاوه مان ده رباره ی میژووی ټهم میرنشینه
چنگ ده که وی ، که به کورتی و دریژی له سه ره تای دروست بونی یه وه ،
هه موو ټه و شه پرو شوپو ده سیسه و خو فروشتن و یه ک فروشتنی ناو
بنه مالهی بابان و داپزان و نه مانی ټه و میرنشینه باس ده که ن (۳) ، به لام
به ده گمهن وینه یکی پروون و پاسته قینه ی ټه و میرنشینه مان ده ده نی و
به ده گمهن تر باسی هه موو ټه و هو نه ینی یانه ده که ن « واته هو سیاسی و
کومه لایتی و ئابووری و نه ته وایتی یه کان » که له پاستی دا بریتی بوون له و
هیزانه ی چه رخی میژووی میرنشینه که یان ده سوو پرانه وه •

---

(۱) عبدالعزيز سليمان نوار ، تاريخ العراق الحديث ، القاهرة ۱۹۶۸ ،
ص ۱۰۰ •

(۲) محمد امين زكي ، تاريخ سليمانى و ولاتى بغداد ، ۱۹۳۹ ، ټهم
کتیبه ته رجسه مه ی عه ره بی کراوه ، پروانه (تاريخ السليمانية ،
وضعه باللغة الكردية محمد امين زكي ، نقله الى اللغة العربية الملا
جميل الملا احمد الروڤياني ، بغداد ، ۱۹۵۱) •

(۳) پروانه ، میژووی سلیمانى ؛ لؤنگريک ، اربعة قرون من تاريخ
العراق الحديث ؛ رحلة ريج في عام ۱۹۲۰ ؛ توفيق قه فتان ، میژووی
حوکمدارانى بابان •

ئەمىن زەكى لەم پرووۋە باوو بايران تاوانبار دەكا ، گە ھىچى واين
 بەجى نەھىشتوو پىنگا پرووناك بىكاتەو ، ھەرچى ئەدمۆندزە ئەو زانا
 كوردە كان تاوانبار دەكا ، ئەوانەى بەلای ئەوۋە تەنيا پىشت بەو پرووداوو
 باسانەو دەبەستن و دووبارەيان دەكەنەو كە نووسەرە پىنگانەكان
 نووسىويانەتەو ، ئاوپنادەنەو لەو سەرچاۋە بنەپەتىيانەى بەردەستيان (۴) ،
 واتە ئەو ھەموو باسو پرووداوانەى لە دل و دەروون و مېشكى دانىشتووانى
 كوردستان دا ماوەتەو سەر كاغەزىيان نەديوە ، بەلام پراستىيەكى ئەوۋە
 كە ھىشتا ئەو نووسراويمان نىيە پرووداوو لىكۆلینەو بەختە تەك يەكو
 وینەيىكى پراست و پەوانى ئەو سەردەمەمان بەختە بەردەم .

مىژووى مىرنشینی بابان كۆنە ، دەگەپتەو پىش درووست بوونى
 قەلاچووالان و سلیمانى ، ھەرۋەھا ناو ناتۆرى بنەمالەى بابان و
 بەسەرھاتيان كۆنەو گەلێك مىژوونووس دەربارەيان دواو .

لەو سەدانەى مىرنشینی بابانى تىدا درووست بوو دوو ئىمپراتۆرىيەتى
 گەورە لەكایەدا بوون ، ھەردوو كىشيان بەتیزى لەپىناوى دەستگىر كردنى
 پۆژھەلاتى نزیك دا ھەولیان دەدا ، لە پۆژھەلاتى نزیكىش دا ، كوردستان
 بەگشتى و مىرنشینی بابان بەتایبەتى ، لەپىشى پىشەو لە ناوچەرگەى ئەم
 زۆران بازىيەدا بوو ، نەك لەبەرئەوۋە ئەم مىرنشینه ژمارەى دانىشتووانى
 زۆرەو سامانىكى زۆرى بەخىروبىرى ھەبوو ، يان شوینەكەى ستراتیژىيەو
 لە ناوچەكانى تری كوردستان گەورەترو گرنگ ترە ، بەلكو لەبەرئەوۋە
 كەوتبوو ئىوان ئەو دوو ئىمپراتۆرىيەتەو ، وە ھەردوو كيان لەسەر
 داگیر كردنى - كە دوواپۆژى ھەموو عىراقى لەسەر وەستابوو - لە شەردا
 بوون ، لەبەرئەوۋەش كە مىرنشینیكى بەھىزو دەسلالت و خاوەنى سوپاىيىكى

(۴) سى . جى . ئىدمۆندز : كوردو تورك و عەرەب . لاپەرە ۵۶ .

(بە عەرەبى) .

ناو به گه وری و مهشق چاکی و ئازا ده رچوو بوو (۵) ، جگه له وەش
باشاکانی ئەم میرنشینه خاوەنی ئامانج و هیواو هەستی نەتەوایتی خوێیان
بوون ، هەمیشە چاویان له وەو بوو که میرنشینی بابان بکەنە بەردی
بناغەیی دامەزراندنی دامو دەستگایێکی گه وری کوردی سەر بەخۆ .

هەول و تەقە لا کانی سلیمان بە بەی گه وری له و پوو وە باشترین
نموونه یه ، که دە یو یست بگاتە دامو دەستگایێکی کوردی سەر بەخۆ ،
داگیر کردنی وولاتی ئەردەلان یه کهم هەنگاوێکی بوو بۆ ئەو مەبەستە ،
ئەو میرە بە ناوبانگە دەسلالت و زەبروزەنگی کە یشتبۆه پادەییکی وا ،
دەولەتی عوسمانی سلی لێ دە کردە وەو دە ترسا بە تەنیا پەلاماری بدا ،
لە بەر ئەو له گەڵ ئێران دا یه که له دوای یه که پەلاماریان دە دا تا سالی ۱۶۹۹
بە سەری دا زال بوون (۶) .

ئەو ئامانجە واتە داگیر کردنی وولاتی موکری و ئەردەلان له مێشک و
دلو دەروونی میرە کانی بابان دا جێگیر بوو پشتاو پشت دە مایه وە ،
ئەو بوو بە کر بە گی میری بابان که بە ئیسلاحتی ناوخۆ و دەروە ناوی
دەر کردبوو ، له سەر مەرگیش دا هێنانە دی ئەو ئامانجەیی لە سەر دەم بوو
که ووتبووی « ئەو ی ئەو ئامانجە بهیشتە دی لهو دنیاش بی ، دلی بی
خۆش دە کهم » (۷) .

عەبدورەحمان پاشای بە ناوبانگی میرنشینی بابان ، دیسانە وە
نموونه یێکی ئاشکرای ئەو مەبەستە یه ، ئەم میرە تووانی دەولەتی عوسمانی

(۵) عبدالعزیز سلیمان نوار ، داود پاشا والی بغداد ، القاهرة ،
۱۹۶۸ ، ص ۳۶ .

(۶) صالح قەفتان ، مێژووی گەلی کورد ، بەغدا ، ۱۹۶۹ ، ل ۳۰۷ .

(۷) مێژووی حوکمدارانێ بابان ، بەغدا ، ل ۴۰ .

بهیشت له رزین و له دهوری ئەمدا میرنشینی بابان گەیشته ئەویەری بههیزی و سەر بهخۆیی تەواو (۸) ، هەر لە بەر ئەوەش بوو کار بە دەستانی دەولەتی عوسمانی بە درێزایی بیست و سێ ساڵ وازیان لێ نەهێناو هەمیشە دەچوون بە گزی دا ، پێگا نەما نە یگرن بۆ دەرەقەت هاتی : چ بە ئەم و ئەو کڕین بێ چ بە سوپا ناردن و دەسیسە کردن بێ .

گومان لەوەدا نییە کە میرەکانی بابان سوودیکی باشیان لە جووری هەلکەوتن و جینگا باشی میرنشینه کە یان وەرگرت ، چونکە میرنشینه کە یان کەوتبوو نێوانی هەردوو ئیمپراتۆرییەتە کە وە لەسەر دوو پەت یاری یان دەکرد (۹) ، ئەم یاری کردنی سەر دوو پەتە تەنیا لە بەر ئەوە نەبوو کە میرنشینه کە یان لە نەمان پارێزن بە لکە بەو نیازەش کە بەرە بەرە بە گوێرە ی سیاسەت و توانای ئەو پڕۆژە فراوان و بههیزی بکەن تا بتوانن بگەنە ئەو ئامانجە ی دەستیشانمان کرد .

میرەکان بە گوێرە ی توانا هەولیان دەدا ئەو قورسایە دەسلەلات و فەرمانپەرە وایی یە مەرکەز کە بکەن بەو هیوایی لە ژێر سێهری بێنە دەری و پزگاری یان بێ ، هەروە کەو خالفین نووسیوتی ، بەر بەرە کانی گەلی کورد بە نیازی پزگار بوون لە چنگ دەسلەلاتی حکوومەتی مەرکەزی لە پێی دەره بە گە نیشتمان پەر وەرە کانی کوردە وە بەرە ی دەسەند (۱۰) ، میرەکانی بابانیش لەو دەره بە گە نیشتمان پەر وەرە رانە ی کورد بوون کە ئامانجی پزگار بوون و سەر بەخۆیی گەلی کورد کۆی کردبوونە وە بۆ کار کردن لە و پڕوو وە .

(۸) ئەدمۆندس ، ل ۵۴ .

(۹) نوار ، داود پاشا ، ص ۳۶ .

(۱۰) ن . ئا . خالفین ، خەبات لە رێگە ی کوردستان ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۳ .

ل ۱۹ ، « بە زمانی پوو سی » .

له سالی ۱۶۲۹دا کوردستان لهسەر بناغهی شیعه و سوننی مهزهب
لهنیوان دهولهتی عوسمانی و ئیراندا دابهشکرا ، بهویییه کوردستانی
خوارو و شاره زوورو میرنیشنی بابان بهر دهولهتی عوسمانی کهوتن .
ههر لهوساوه ههول و کوششی میرهکانی بابان بو بههیزکردن و
بههییسه ندنی سهربهخویی میرنشینه کهیان دهستی بهی کرد .
گهر جاروبار خزمهتگوزاری دهولهتی عوسمانی بووین یان گهلئجار
لهپرووی دا هه لکه پابنه وه ، یاخود گهلئجار په نایان بردیته بهر ئیران
یاوه کوو دهسته ویه خهی تهویش بووین ، هه مووی له پیناوی خزمهتکردن و
بههیزکردنی میرنشینه کهیاندا بووه .

میرهکانی بابان لهوه دلنیا بوون که ته گهر یه کئک لهو دوو دهولهته
گه وره یه بهسهر تهوی تریاندا زال بهی و دهسه لانی تهوهی ههیی له ناوی بیا ،
تهوه له پیش هه موو شتی که وه میرنشینی بابانی تیدا ده جی و به ئاسانی
قوت ده درئ ، له بهر تهوه زور جار یارمهتی هیزهکانی ئیرانیان ده دا تا
هیزهکانی دهولهتی عوسمانی ده ربکه ن و ناوو دهسه لاتیان کزبکه ن ، که
تهوه یان بو ده چووه سه ر ئنجا ئاوپریان له هیزهکانی ئیران ده دایه وه و
په لاماریان ده دان ، به وجوره ئیران و دهولهتی عوسمانی چه ند یه کتریان
لاواز ده کرد میرنشینی بابانیش ته وه ندهی تر ئاگری ته و لاواز بوونهی
نیوانیانی خوش ده کردو به شداری لاواز کردنیانی ده کرد .

به نابردنی میرهکانی بابان بو بهر دهولهتی عوسمانی یان ئیران
ته نیا له بهر بهرژه و نه دی تایبه تی میرهکان خو یان نه بوو وهک له پروهت دا
وادیاره ، به لکوو له چوارچیه ییکی فراوان تر دا بوو ، ته وه بوو سالی
۱۱۳۹ک کاتی سوپا که ی ته شرف خانی ته فغانی و دهولهتی عوسمانی چوون
به گز یه که دا ، هیزی کورده کان به تایبه تی هیزی میرنشینی بابان له ته که

هیزی دهولتهی عوسمانی دا ئازیانه کهوته شهپوه ، بهلام کاتی
 عوسمانی یکان گه یشته نهوی تهواو سهربکهون ، کورده کانی بابان به
 سهرو کایتی خانه پاشا کشانه دوواوه وازیان له سوپای دهولتهی عوسمانی
 هینا ، بهوه عوسمانی یکان شکان ، نه مهش له بهر نهوه نه بوو که سهرو که
 کورده کان پارمیان وهر گرتی و کوو خاوهنی « دوحه الوزراء » دهلی ،
 بهلکوو له بهر نهوه بوو که دهیان ویست دهولتهی عوسمانی له که دارو
 زهره رهنده بی و نه یه لن لهوه زیاتر فراوان و خاوهن ده سولات بی (۱۱) .

بابانه کان لهوه دلیابوون که سهر کهوتی عوسمانی یکان لهو
 شهپوه دا ، ده بیته هوئی لاسهنگ بوونی تهرازووی هیزه کانی نهو ناوچه یه و
 نه وهش له بهر نهوه ندی و چاکه و سوودی میرنشینی بابان نه بوو ، ههروه ها
 کاتی که دهولتهی تیران به پهیدا بوونی نادرشا ده سولاتی پهیدا کردو
 گه یشته نهوی دهولتهی عوسمانی له عیراق دا له ناو بهری و له وانه بوو نه مه
 بیته هوئی نهوی له مهیدانی نهو ناوچه یه دا له هیزی تیران به و لاوه هیچ
 هیزی کی تر نه بی ، میرنشینی بابان کهوته به لاماردانی سوپا کهی نادرشا و
 بشتی دهولتهی عوسمانی گرت (۱۲) .

کار به دهستانی دهولتهی عوسمانی و تیرانیش به ته نیا یان به یه که وه
 جی یان له ده ست هاتی در یغیان لهوه نه کردو وه که میرنشینی بابان به

---

(۱۱) الشیخ رسول الکرکوکلی ، دوحه الوزراء فی تاریخ وقائع بغداد
 الزوراء ، بیروت ، ص ۲۳ « نقله من التریکیة الی العربیة موسی کاظم
 نورس » .

(۱۲) له گفتوگو کهی نیتوان نادرشا و سهلیم به گی بابان دا بومان
 ده رده کهوی تا چراده ییک میره کانی بابان شانازی یان به وولات و
 خا کو نه ته وه وه کردو وه . پروانه « میژووی حو کمداران بابان » ،
 ل ۵۳ - ۵۶ .

دهسته پاچهیی و کزی بهیلنهوه ، خو ته گهر له پری شه پرو به کارهینانی
سوپاوه نهو و یان بو نه چو وایه ته سهر نهو له پری دوو بهره کی نانهووه
له نیوان نه دمانی بنه مالهی بابان دا ههولیان ده دا بگهن به و نیازه یان •

ههر له سهرده می په یدابوونی نادرشاوه به ههول و تهقلای نادرشا
خوی ، بو یه کهم جار تووی دوو بهره کی له نیوان خزم و کس و کاری نه
بنه مالیه چاندرا ، ههر نهو بوو توانی سه لیم به گت به خه له تینی و له میری
بابانی ناموزای پراست بکاتهوه ، ههر له وساوه نهو نه ریتنه ناشیرین و
کوشنده یه کهوته بنه مالهی بابان و بووه ماکی لاواز کردن و دوا یسی
تیداچوونی میرنشینی یه که •

کار به دهستانی ده وله تی عوسمانیش ههر له وساوه نهو نه خوشی یه یان
کرده دار ده ست و هه می شه باوک و کوپو براو ناموزایان له یه که ده کرده
دوشمن ، به و نیازهی میرنشینی بابان ههر گیز نه بیه خاوه نی هنزیککی واکه
مه ترسی هه بی بو سهر ده وله تی عوسمانی ، نه که ههر نهو •• بگره
کار به دهستانی ده وله تی عوسمانی ههر گیز پینگایان نه ده دا میری له
میره کانی بابان بیته والی به غدا تا میرنشینی بابان ده سه لاتی زووتر به یدا
نه کاو نه بیته مایه ی سهریشه بو نه سه مبوول (۱۳) ، به لکوو هه ردوو
ده وله ته که ، واته تیران و عوسمانی ، له برایان و کوپانی میره کانیان به
ده ست به سهری ده برده کرماشان یان به غداو له وی دایان ده نان تا میره کانی
بابان چاو ترسین بگهن و لغاویان بگهنه ده •

به درتیرایی نهو میژوو میرنشینی بابان ، به رزی و نزمی ، فراوانی
سنوو و گرژی سنووری به خویه وه دی ، بو نموونه جاری و هه بوو

---

(۱۳) نوار ، داود پاشا ، ص ۳۶ •

فراوانی ده گه یشته نهوهی هه ریمی سلیمانی و کهر کووک و هه مه دان و کویه و
قهسری شیرین و زه هاو بگریته وه ، به پرا ده ییکی وا که لۆنگریک ناوی بنی
ئمبراتوری یه تی بابان (۱۴) .

نهم میرنشینه ده یتوانی ده ور یکی گه وره و بالانر بینتی ، به تایبه نی
باش هیلاک بوون و لاواز بوونی هه ردوو ئمبراتوری یه ته که له نه نجامی
جاو برستی پوسیای قهسهری ، نهو چاو برستی یه ی سنووری بۆ نه بوو ،
ئیران و ده ولته تی عوسمانی په ریشان کردبوو ، جا نه ور پوژانه باشرین هه ل
بوو بۆ میرنشینی بابان تا ئامانجه نه ته واییتی یه کانی خوی به نیتته دی ، به لام
کاتیک دوو ده ولته ته که هیلاک بوون : نه ماره تی بابانیش له ته ک نه وانه وه
یه کی که وتبوو به هوی نهو هه موو دوو به ره کی و یه ک خواردن و شه پرو
شوپه ی بابانه کان خویان له سه ری که وه ، هه ردوو ده ولته ته که ی ئیران و
عوسمانی له سه ری کی تره وه که شانوی پیک دا هه لپزانه کانیاں میرنشینی
بابان بوو .

دوای پاپه رینه کانی عه بدور په حمان پاشا که هه لگری باوه پرو
ههستی نه ته واییتی بوو و به هیوای فراوان کردن و سه ره به خویی میرنشینی
بابان بوو ، میرنشینه که ته واو هیلاک بوو ، ئیر میره کانی بابان نه نهو
تواناو نه نهو ههسته به جو شه یان نه ما که دام و ده ستگا کوردی یه
سه ره به خو که دابه زرین .

بی گومان گه ره له مه ووردینه وه ، ده بین گه لی کۆسب پینگای
هتانه دی ئامانجه کانی میرنشینی بابانی ده گرت ، له سه ری که وه چ ئیران و
چ ده ولته تی عوسمانی گه ره کار بگه یشته یه ته نه وه ی میرنشینی بابان بگانه

پادەى دەسلەت و سەربەخۆى تەواو كە بىتتە ھىزىكى سىيەم لە ناوچە كەداو تەنگ بە ھىزەكانى تەوان ھەلچى ، ئەو بەجووتە دەكەوتە گيانى و بە ھەزار فروفىل بەربەستىيان دەكرد بەتايەتى كە دەيانزانى مىرئىنە كە دەبىتتە مەشخەلەك و ناوچەكانى تى كوردستان بەرەو لای خۆى پادەكشى ، لە سەرىكى تىشەو سىاسەتى ئەوپۆزانەى جىھانىش كۆسىكى تر بوو ، ھەرچەندە ئىمپىريالىزمى بەرىتانيا و پروسىا قەيسەرى ھەزىشان دەكرد ئىران و دەولەتى عوسمانى بەرىشان بن ، بەلام نەك تا ئەوپادەىەى پارچەىەكىان لە پۆزەلەتى نەكدا لى جودا بىتەو ئەگەر ھى خۆيان نەبى و بۆ خۆيان نەبى ، دەردى دووبەرەكى و خۆفرۆشتى ھەندى لە مىرەكانى بنەمالەى بابانىش لەولاو بوستى .

ئەگەر ئەو دووبەرەكى بە نەبواىە ، نە ئىران و نە عوسمانىەكان چارەسەرى مىرئىنى بابانىان بى نەدەكرا ، ئەو تا ھەمەد پاشاى مىرى بابان پەنجە دەخاتە سەر ئەو زامەو بە پىچ دەلى ، ئەنجامى دووبەرەكى مىرەكانمان تىداجوونى خۆمانە ئەگىنا ئىران و عوسمانىىكان دەردەقەتمان نەدەھاتن گەر ئەم دووبەرەكى بەيان نەكرداىەتە ھەل و داردەست بەدەستیانەو (۱۵) .

دووبەرەكى و شەپۆشۆرى تىوان مىرئىنى بابان و مىرئىنەكانى دراوسى وەكوو مىرئىنى سۆران ، ئەمىش كۆسىكى تر بوو ، لەجىى ئەوئەى ئەو ھىزانە يەك كەون ، بە پارچە پارچەىى و ناكوكى مابوونەو كە ئەم ھۆىەيان نەك بوو مایەى لاوازى مىرئىنە كوردەكان بەلكە بوو ھۆى تىداجوونى مىرئىنەكانىش و بەھىزبوونى ئىران بەگشتى و دەولەتى عوسمانى بەتايەتى و سەرگەوتىان .

له سەرنەکی تەرشەووە ناوچەى میرنەشینی بابان وەك باسەمان کرد
 كەوتبوو شونەكەووە ، ببوو شەنۆى بەیەكدا هەلێزانی سوپاكانی دەولەتى
 عوسمانى و ئێران ، كە ئەمەش زیانیكى زۆرى بە میرنەشینە كە ئەگەیاندا
 دانەشتووانى ناوچەكە حالىكى وایان بەسەردا هاتبوو ئێتر گوى نەدەنە
 زیانیكى دامەزراوى پێناسوودەى پێشكەوتووى وا كە كشت و كالى و بازرگانى
 پێدا گەشەبكات .

یەكێك له كاربەدەستانى میرنەشینی بابان ئەو هەستەى بەئاشكرا بۆ
 پێچ دەرخستبوو بەوێى ووتبوو ، مالى بۆ درووست بكەین و چاكى
 بكەینەووە دەستى پێدا بەئێن ، لەكاتێكدا كە لەو دایا نین تا سەر
 تىاى دا ئێزین ، مالى وێرانى ئەم وولاتە لە بێئاسایشى دایە (١٦) .

بەهۆى ئەو دواكەوتنى دۆخى ئابوورى یەووە ، دۆخى كۆمەڵایەتیش
 دواكەوت ، ئەمەش بوو كۆسەپ لە پێى پێشكەوتن و پێگەشتنى میرنەشینی
 بابان ، چونكە دوواكەوتنە كۆمەڵایەتییەكە لەئەنجامى دۆخە ئابوورى یە
 دوواكەوتووە پەڕێشانەكەووە بوو .

شتێكى ئاشكراى كە ئامرازەكانى بەرھەمھێنان لە كۆمەڵگای
 میرنەشى باباندا هێجگار سەرەتایى و دواكەوتوو بوون ، پزىمى چىناىتێ
 دەربەگایەتیش هێندى تر دۆخى ئابوورى بەرەو وەستان و شىوان ئەبرد ،
 ئاغا تا دووا دۆب خوێنى جووتیارى دەمژى ، میرەكانیش لەپێش هەموو
 شتێكى ترەووە گەورەترینى دەربەگەكان بوون ، دەبواى خەرجى بۆ
 خۆیان و سوپایان و دەست و پێوەندەكانیان ئامادەبكەن ، هەندىكیش بۆ
 دوواپۆژ تەرخان بكەن ، هەندىكى تەرش بەدەن بە بەغداو كرمانشان .

---

(١٦) سەرچاوەى پێشوو ، ل ٦٤ .

بۆنموونه عەبدورپرەحمان پاشا دە هەزار تمەنی دەدا بە حکوومەتی ئێران (١٧) ، قورسایی ئەو هەموو بارەش پێگومان لەسەر شانی جووتیارەکان بوو ، بۆیە دۆخی ئابووری لاواز بوو بەپارەییکی وا کە کەسیکی وەکوو لازاریف بێت ، لە هەموو کوردستاندا مەركەزێکی بازرگانی گەورە نەبوو (١٨) .

شاری سلیمانی کە مەركەزو پایتەختی میرنشینی بابان بوو ، شارێکی بچووکی هەزار بوو ، تەنانت لە دوو پرۆژەکانی میرنشینی بابانیشتدا ، بگرە لەدوای پرووختانی ئەو میرنشینه بە ماوەییکی زۆریش واتە لە سەرەتای سەدەمی بیستمدا ژمارەی دانیشتوانی لە ١٠٠٠ مآل (١٩) یان زۆر زۆر لە ٢١٤٤ مآل (٢٠) یاخود زۆرتر لەو لە (٦) هەزار مآل تیئەدەبەری (٢١) .

لە پرووی ژبانی کۆمەلاییتی شاری سلیمانی یەو ، سەرەپای ئەو کۆمەلگا چیناییتی یە باسمان کرد جیاوازی کۆمەلاییش هەبوو ، عەشایرەکان خۆیان بە گەورەترو بەدەستتر دادەنا لەچاو دانیشتوانی گوندەکاندا ، جووتیارەکانیش ، ئەو جووتیارانە ی پێچ باسی کردوون ژبانیان لە ژبانی کۆیلە ی ئەکرد (٢٢) .

---

(١٧) تاریخ سلیمانی و وولاتی ، ل ١٣ .

(١٨) م . س . لازاریف ، کوردستان و مەسەلە ی کورد ، مۆسکۆ ، ١٩٦٤ ، بە زمانی پرووسی .

(١٩) سون ، رحلة متنكرة ما بين النهرين و كردستان ، ج ١ ، بغداد ، ١٩٧٠ ، ص ٢٣٧ .

(٢٠) تاریخ سلیمانی و وولاتی ، ل ٩٠-٩١ .

(٢١) سەرچاوە ی پێشوو .

(٢٢) ریچ ، ص ٨٣ .

جاله دۆخیکى وهها دوواکه وتووی کۆمه لاییتى و ئابوورى دا ،
 ناوچه ییکى وهها پر له شه پرو ههراو ئازاوه ، سه رمایه پرووی تى ناکاو به
 بى پرووتى کردنى سه رمایه يش ژيانى ئابوورى نابووژیته وه ، هه ر له بهر
 ئه مهش بوو گه لیک له و قافله ده وه له مه ندو گه ورا نه ی به کوردستان دا
 تى ده په پین لایان نه ده دایه شاریک له شاره کانی کوردستان (۲۲) .

هه ر له بهر ئه وانهش ده بینین میریکى وه کوو مه محمود پاشا له سالى
 (۱۸۲۰) دا به دل هه زى ده کرد وولاته که ی ببووژیته وه و بهر وه
 پى ییکى راست بیات ، به لام ئه وه ی بو نه چو وه سه ر چونکه نه سه رمایه ی
 له ده ست دا بوو ، نه سه رمایه ش پرزوى ده کرده کوردستان ، له بهر ئه و
 هو یه ی که سه رمایه پرووده کاته شویتیک دۆخیکى دامه زراوو پر له ئاسایشی
 درێز خایه نى هه بى (۲۴) ، ئه وهش له کوردستان دا به گشتى و له میرنشینی
 بابان دا به تایبه تی چنگ نه ده که وت و نه بوو .

به لام ئه وانه هه مووی ئه وه ناگه یینى که ئیتر دۆخی ئابوورى له
 جى خۆی دا ده وه ستى و پشکه وتن نابینى به خۆیه وه ، به ییچه وانه وه .
 هه ر ئه و نیمچه پشکه وته بوو له دوواین پرۆژه کانی میرنشینه که دا ،
 به تایبه تی له سه رده مى عه بدو پرپه حمان پاشا دا ته ووژمى هه ستى نه ته واییتى
 بتر له جاران ده جوولاند ، خالفین له م پرووه وه ده لى : نه ک هه ر پر وخسارى
 نه ته واییتى به لکوو ئابووریش بوو که رابه پرینه کانی به درخان پاشا و میرى
 په واندزو عه بدو پرپه حمان پاشای بابانى ده بزواند (۲۵) .

(۲۳) لازاریف ، ل ۴ .

(۲۴) نوار ، داود پاشا ، ص ۲۸۵ .

(۲۵) خالفین ، ل ۱۹ .

هەر له‌بەر ئەوە‌شە دە‌بینین پ‌وخساری نە‌ته‌وا‌ی‌تی له پ‌اپه‌رینه‌کانی
عه‌بدو‌ر‌پ‌ه‌حمان پ‌اشادا پ‌تر له پ‌اپه‌رینه‌کانی‌تری میره‌کانی پ‌یشووی بابان
ناشکراو به‌ته‌و‌ژمن ، ئە‌وه‌نده هه‌یه ئە‌و پ‌یشکه‌وته ئابووری‌یه نە‌گ‌یشه ئە‌و
پ‌اده‌یه‌ی ده‌ستی گ‌ۆ‌ر‌پ‌ن به‌سه‌ر پ‌وخساری ک‌ۆمه‌لگ‌ای میرنشینی بابان‌دا
به‌یتی و ب‌یته ه‌ۆ‌ینکی پ‌استه‌قینه‌و بزو‌ینه‌ریکی میرنشینی بابان به‌ره‌و
پ‌یشکه‌وتن و سه‌رکه‌وتنی ته‌واو ب‌یا .

هه‌تا چاو پ‌داخشان‌دینکی سه‌رپ‌ی‌یش ئە‌وه‌مان ب‌ۆ ده‌رده‌خاکه
میرنشینی بابان که‌م و ز‌ۆ‌ر به‌دریژایی بوونی . . خاوه‌نی پ‌وخساریکی
ن‌یشتمان په‌روه‌ریی بوو .

شاری سلیمانی که ئە‌م‌ر‌ۆ ناو‌جه‌رگه‌ی بزو‌وتنه‌وه‌ی نە‌ته‌وا‌ی‌تی و
پ‌ۆشنییری کوردستانه ، بابانه‌کان دایان‌مه‌زراندو هه‌ر ئە‌وان بوون
ت‌ۆ‌وه‌که‌یان چاند .

میره‌کانی بابان شانازی‌یان به‌ وولات و ن‌یشتمانی خ‌ۆ‌یان‌ه‌وه‌ ئە‌کرد .
کاتی خان‌ه‌پ‌اشا فه‌رمانی کوشتی دوو له سه‌ر‌ۆ‌که کورده‌کانی ده‌رکرد ،
له‌به‌رئه‌وه‌ی له‌ قسه‌ی ده‌رچوون ووتی : ئە‌وه‌ی له‌گه‌لمه ، له‌گه‌ل
ن‌یشتمانه (٢٦) .

کاتی له‌ عه‌بدو‌ر‌پ‌ه‌حمان پ‌اشایان پ‌رسی که ب‌ۆ نایته پ‌اشای به‌غدا ،
ووتی : پ‌استه گه‌وره‌تر ده‌بم ، به‌لام قومیک له‌ به‌فراوی وولاته‌که‌م
ناگ‌ۆ‌ر‌مه‌وه به‌ هه‌موو نه‌ریتی ئ‌ی‌م‌پ‌راتۆری‌یه‌ته‌که (٢٧) .

---

(٢٦) میژووی حوکمداران‌ی بابان ، ج ٣٩ .

(٢٧) ریچ ، ج ٦٨ .

له هه موو گرنگ تر نهوه به که ئهم زمانه ئه ده بی به به کگرتووه ی
 نه مړو کورد پی ده نووسی ، میرانی میرنشینی بابانه ، هه له پوژانی
 به یدابوونی ئهم میرنشینه وه ، شیوه ی خووارووی زمانی کوردی بووه
 زمانی په سمی میرنشینه که . بو به که م جار شاعیرانی کورد له کوردستانی
 خوواروودا ، به زاراوی ئهم ناوچه به هه له بهستی نیشتمانی یان به سه ر که لی
 کوردو تیکو شانی و میرنشینی بابان و ئامانجه کانی دا هه لدا ، شان به شانی
 شیعره دلدار یینکایان ، شانازی یان به پاله وانانی کورده وه کردووه و بو
 پوو خانی میرنشینی بابان فرمیسکیان پشتووه (۲۸) .

عه لی به رده شانی ، شاعیری میلی ، میژوونووسی پابه پینه کانی
 عه بدو پر په حمان پاشا بووه به شاعر ، ئهم شاعیره به شیعره کانی باسی
 نازایی و قاره مانه تی میره کانی بابانشی دهرده بری (۲۹) .

له هه له بهسته کانی عه لی به رده شانی و نالی و سالم و کوردی دا ، نه وه مان
 بو دهرده که وی که میرنشینی بابان تا چ پراده ینک ههستی نه ته واییتی
 بزواندووه و بلاو کردو ته وه ، نه که هه له دل و دهر وونی شاعیره کان دا
 به لکه له ههست و ناخی میله ته که ش دا ، هه تا نه مړوش میله تی کورد
 شانازی به دووا زده سواره ی میری بابانه وه ده کا .

شیخ پره زای تاله بانی مه زن ، له به کی که له شیعره هه ره به رزه کانی دا
 شانازی به وه وه ده کا ، که چون سلیمانی کاتی نشینگه ی بابانه کان بوو ،

---

(۲۸) مارف خه زنده دار ، له باباته میژووی ئه ده بی کوردی تازه وه ، مؤسکو
 ۱۹۶۷ ، ل ۳۶ « به زمانی پووسی » .

(۲۹) عیزه دین مسته فا په سوول : عه لی به رده شانی ، زیانو به ره ه می ،
 « گو فاری کولتجی ئه ده بیات » ، به غدا ، ۱۹۷۳ ، ژماره (۱۶) ،
 ل ۳۸ .

نه مه‌حکوومی عه‌جهم و نه سوخره‌کیشی ئالی عوسمان بوو (٣٠) .

هه‌ر له‌به‌رئه‌وه‌شه ده‌توانین ب‌لین میرنشینی بابان گه‌رچی له
میرنشینه‌کانی تری کوردستان گه‌وره‌تر نه‌بوو ، به‌لام ئه‌و ده‌وره
نیشتمانی‌یه‌ی له‌میزووی گه‌لی کوردا گیرای و ، ئه‌و ئه‌نجامه گه‌وره‌و
میراته زۆره‌ی پاشی خۆی به‌جێ‌هێشت ده‌بێته هۆی نه‌وه‌ی به‌ بێ
سێ‌دوو‌کردن له‌پیش هه‌موو میرنشینه‌کانی تروه‌و دابنری .

---

(٣٠) دیوانی شیخ ره‌زای تاله‌بانی ، به‌غدا ، ١٩٤٦ ، ل ٣٤ - ٣٥ .

سەرچاوه‌کان

- (١) توفیق قه‌فتان ، میژووی حوکمداران‌ی بابان ، به‌غدا ، ١٩٦٩ .
- (٢) خالفین ن . ئا . خه‌بات له‌ پێگه‌ی کوردستان ، مۆسکو ، ١٩٦٣ .
» به‌ زمانی پوووسی » .
- (٣) دیوانی شیخ په‌زای تاله‌بانی ، به‌غدا ، ١٩٤٦ .
- (٤) رسول الکرکوکلی ، دوحه‌ الوزرا- فی تاریخ وقائع بغداد الزوراء ، بیروت .
- (٥) صالح قه‌فتان ، میژووی گه‌لی کورد ، به‌غدا ، ١٩٦٩ .
- (٦) عبدالعزیز سلیمان نوار ، تاریخ العراق الحديث، القاهرة ، ١٩٦٨ .
- (٧) عبدالعزیز سلیمان نوار ، داود پاشا والی بغداد ، القاهرة ١٩٦٨ .
- (٨) عیزه‌دین مسته‌فا په‌سوول ، گو‌فاری کولێجی ئه‌ده‌بیات ، به‌غدا ، ١٩٧٣ ، ژماره‌ (١٦) .
- (٩) کلودیوس جیمس ریچ ، الرحلة ، بغداد ، ١٩٥١ ، ج ١ » ترجمه‌ به‌اء الدین نوری » .
- (١٠) لازاریف . س . م . کوردستان و مه‌سه‌له‌ی کورد ، مۆسکو ، ١٩٦٤ » به‌ زمانی پوووسی » .
- (١١) لونگریک ، اربعة‌ قرون من تاریخ العراق الحديث .
- (١٢) مارف خه‌زنه‌دار ، له‌بابه‌ت میژووی ئه‌ده‌بی کوردی‌یه‌وه . مۆسکو ، ١٩٦٧ .
- (١٣) محمد امین زکی ، تاریخ سلیمانی و ولاتی ، به‌غدا ، ١٩٣٩ .
- (١٤) میجه‌رسۆن ، رحلة متنكرة ما بین النهرین و کردستان ، بغداد ، ١٩٧٠ ، ج ١ ، ترجمه‌ فؤاد جمیل .

ئەوپرەحمان پاشا لە تاي تەرازوودا

كاتىك ئەوپرەحمان پاشا كاروبارى مىرنىشىنى بابانى لە دەورەبەرى
سالى ۱۷۸۹دا گرتەدەست ، ھەر بە ھۆى پراو خواست و ئارەزووى
سلىمان پاشاى والى بەغدا نەبوو ، بەلكو ئەتوانىن ئەو بەلىن كە جۆرە
خۆسەپاندنىك بوو لەلایەن ئەوپرەحمان پاشاوە ، واتە زۆرەملى تىدا
بوو ، ئەمە ئەگەينىت كە پتر لەپىئى ھىزەو دەسەلانى گرتەدەست .
ئەمەش ئەو پراستى يە ئەچەسپىنىت كە لە يەكەم پۆژەو ئەوپرەحمان پاشا
دلىاو پشت بە خۆ ئەستورر بوو لە ئاست والى بەغدادا چاونەترس
بوو ئەمەش ھانى داو ھەمىشە چاوى لە پزگار بوون لە چنگ دەسەلانى
والى بەغدا بوو پىت ! ئەم پراستى يە ئەو پىيازەى لى ھەلقولا كە ئەورەحمان
پاشا گرتى و بەرەللاى نەكرد . لەوپۆژەشەو چارەنووسى خۆى بگرە
چارەنووسى مىرنىشىنەكەشى نەخشەكردو بناغەى جۆرى پەيوەندى
لەگەل والى بەغاو حاكىمى كرمانشاھدا دامەزراند !

سەرچاوەى ئەم ھىزو دەسەلاتەش ئەگەپتەو پۆزانى پىش
ئەوپرەحمان پاشا واتە وەك مىراتىك بۆى مابۆو بەس ئەو يە لە دەورى

ئەمدا پىر چەسپاۋ بەردى سەندە بەپادەيەك واىلى ھات ئەرپە ھىمان پاشا بە
 والى دانەرى بەغدا دابىرىت (۱) . دەسلەت فراۋانى سۈرى مىرئىنى
 بابان لە پۇژانى ھەمان پەوايى ئەمدا شىۋە پوخسارىكى ئوتى
 ۋەرگرتىۋ تاپادەيەك لە پوخسارى ھىنەكانى پىشۋى نەئەكرد ، لەۋە
 نىيا مىرىكى ئاۋچەيى بىتۈ دەسلەتلى لە جۈرچىۋە تەسكى ئەۋ
 مىرئىنىدە بىت ، ئاۋەرۋكەكەي لە زەمانى ئەمدا گەلەك لەۋە بەماناۋ
 فراۋان تر بوۋ ، پىر لەۋە ئەچۈۋ ۋەكۈ نەۋار ئەنۋوسىت پاشاى ھەمۋ
 كوردستان بىت (۲) .

ئەم ھىزۋ دەسلەت فراۋانى بە ئەۋايە لە گەل ھىزۋ ئاناكانى تىرى
 مىرئىنىدە كەدا يەككى بىگرتايەۋە [ۋەكۈ جۈرى ھەلەكەۋتى مىرئىنىدە كە ،
 بىتۈ بەرەكەتى ئابورى ۋەۋىۋىۋى ، ھىزى سۈپايى مەشقى كراۋ .]
 ئامانجەكانى مىرەكان ۋە مىرئىنىدە كە لە سەربەخۋى ۋە سەرفرازى لە چىڭ
 دەۋلەتى عوسمانى يان ھىچ نەبىت لە چىڭ والى بەغدا بەھاتايەدى !
 كەچى ئەبىن ھەر ئەۋ ھۆيانەۋ چەند ھۆيەكسى تر كۆنەبوۋنەۋە
 يەكەن ئەگرتۈ جۈرچىۋە ئەۋ ھىۋاۋ ئامانجانەيان تەك ئەشكان !

لەسەرىكەۋە دەۋلەتى عوسمانى نەك ھەر دۈژمانە بەلكۈ زۆر بە
 كورتىنى بەرامبەر بە مىرئىنىدە كوردەكان بەتايەتى مىرئىنى بابان
 ئەجۈۋلەيەۋە سىياسەتلى ھىجگار خوارو خىجى بەكارئەھىنا ، پىرواى
 بە مىرئىنى بابان نەبوۋ ، ھەر لەبەرئەۋەي لە زىرەۋە بىگەرە زۆر جار
 بەئاشكرا بەيۋەندى لە گەل ئىران ئەبەست ، نەئەتۋانى يان نەئەۋىست
 لەۋە بىگات كە جۈرى ھەلەكەۋتى جۇغراپىيى مىرئىنىدە كەۋ زىياتر

(۱) لۆنگرىك - ل ۲۳۱

(۲) نۋار - ل ۱۲۱

به هۆی سیاسه تی بێ باری دهوله تی عوسمانی خۆیه وه میره کانی بابان ناچار
 ئه بوون له ئێران نزیك بینه وه دهست بخه نه دهستی یه وه له سه ر دوو په ت
 یاری بکه ن . نه وه ئاشکرایه له و پۆزانه دا ههستی ئایینی یان باشتیه بئین
 ههستی مه زه ب په رستی ده ورئکی بالا ی له ئێرانی پروو دا وه
 میژوویه کان دا ئه دی . جا ئه توانین له بهر پۆشنایی نه م پراستی یه دا نه وه
 دوو باره بکهینه وه که ئه که ر بابانی سوننی مه زه ب که م و زۆر با وه پی به
 دهوله تی عوسمانی هاومه زه بی ببوایه نه وه نه بووه شووره یه کی سه ختی
 دهوله تی عوسمانی له کوردستانی خوارودا به رامبه ر به ئێران ، به لام
 سیاسه تی جهوتی دهوله تی عوسمانی له خۆی و له میرنشینی بابانیشی
 تێک دا ، نه خۆی توانی سنوورئکی دامه زراوی نه خشه کرا و له م ناوچه یه دا
 دروست بکات و نه میرنشینی بابانیش توانی دامه زریت و که شه و نه ش و نما
 بکات . نه وه بوو شهروشه ور له گه ل ئێران هه میشه بهرده وام بوو ، میرنشینی
 بابانیش له م په ت بو ئه و په ت نه جوویاری له سه ر نه کرد . زور به ی
 زۆری سه رچا وه کان له ئاست نه وره حمان پاشا دا ناتوانن دان به و پراستی یه دا
 نه ئین که به گوئی ئێرانی نه نه کرد ، هه رچه نه ده جار هه ی جار په نای
 نه برده بهر ئێران و به یارمه تی نه و میرنشینی بابانی نه خسته وه ژێرده ست ،
 به لام هه میشه سه رکیشی له ئاست ئێران و سیاسه تی دا نه کردو له سه ر نه و
 سیاسه ته نه پۆشت که خۆی نه یوست و به پراستی نه زانی ، نه وار دان
 به م پراستی یه دا نه ئیت و نه نوو سی ت نه وره حمان پاشا به قسه ی ئێرانی نه نه کرد
 له بهر نه وه خو شیان نه نه ویست (۳) . جا دهوله تی عوسمانی نه ی توانی سوود له
 پاشایه کی وه کو نه وره حمان پاشا بیست و بو سوودی هه ردوولا به لای
 خۆی دا پراکیشت ، نه توانین بئین که دهوله تی عوسمانی به پیچه وانیه ی
 نه مه وه نه جوو لایه وه !

(۳) هه مان سه رچا وه - ل ۵۱

يارمه‌تی دانی ئيران بو ميرنشیني بابان و بشتکیری کردنی هه‌ر له‌و
 سنوورده‌دا بوو والی به‌کانی به‌غدا لاواز بکات و ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی عوسمانی
 له‌ ناوچه‌که‌دا کز بێت و سه‌ریشه‌ی لی نه‌بریت و له‌ هه‌مان کاتیش‌دا
 کوردستان به‌گشتنی و ميرنشیني بابان به‌تایبه‌تی له‌ گیرمه‌و کیشه‌و
 شه‌پروشه‌پری بێ‌وه‌ستان و دۆخیکي نابووری شه‌لقاوی دانه‌مه‌زراودا
 بمینته‌وه‌ ! پاسته‌ رووی نه‌دا ده‌وله‌تی عوسمانیش ناوپی له‌ ميرنشیني
 بابان نه‌دایه‌زه به‌لام نه‌ویش له‌وه‌دا له‌و کرده‌وه‌یه‌دا له‌ ئيران نیازپاک‌تر
 نه‌بوو !

به‌کورتی هه‌ردوولایان بێ‌وچان هه‌ولیان نه‌دا پی له‌ ميرنشیني بابان
 بگرن و نه‌یه‌لن بووژانه‌وه به‌خۆیه‌وه بپینت و بگاته پاده‌یه‌ک په‌ل بهاوژیت و
 ناوچه‌کانی تری کوردستانی زیرده‌ستیان بخاته جووله‌و بزووته‌وه واته
 سیاسه‌ت و به‌رژه‌وه‌ندیان له‌و ناوچانه بکه‌ویتته ده‌ریای مه‌ترسی به‌وه ! ته‌مه
 به‌تایبه‌تی به‌سه‌ر نه‌وپه‌حمان پاشادا ته‌سه‌پت، چونکه هه‌ردولایان ، واته
 ده‌وله‌تی عوسمانی و ئيران له‌ هیچ میریکی بابان نه‌ئه‌سه‌له‌مینه‌وه وه‌کو له‌و
 ته‌ترسان ، نه‌وه‌ش به‌زۆری له‌به‌ر نه‌وه‌ی ئامانجه‌کانی نه‌وپه‌حمان پاشا له
 جوارچینه‌وی ميرنشیني بابان‌دا ئوقرمی نه‌ئه‌گرت و ئاشکرا دیاربوو هه‌ولی
 زۆرتری نه‌داو هه‌موو کرده‌وه‌و جووله‌یه‌کی له‌وه‌ی نه‌کرد نه‌ک خۆی هه‌ر
 به‌ میری ميرنشیني بابان دانیته به‌لکو خۆی به‌ میرات‌گری ولاتی
 کرده‌واری دانیته !

نه‌وپه‌حمان پاشا وه‌کو هه‌موو میره‌کانی بابانی پێش خۆی به‌برواوه
 سه‌یری ئيران و ده‌وله‌تی عوسمانی نه‌ئه‌کرد ، هه‌تا ته‌مه‌ش میراتیک بوو
 بۆ ماپۆوه ، ناپاکی سیاسه‌تی ته‌م دوو ده‌وله‌ته‌ میره‌کانی ته‌م ميرنشیني
 له‌ ماوه‌ی میژوویه‌کی درێژدا قیری ته‌م پاستی به‌ کردبوو . به‌لام ته‌م

بېروايي نه كړدنه نه نجامي نه دا ، له بهر نه وه نه وړه حمان پاشا پړنگايه كي تازه
 كړت بو نه وې شتيك بته دي و دهستكه وتيك پهيدا بكات ميره كاني پش
 خوي نه وې ان له دهست نه هاتييت ! نه وې بو وه وليكي زوري دا سه نكيكي
 قورس و تايه تي بو خوي و ميرنشينه كه دهست بخت و سه ربه خوييه كي
 گه وړه تري دهست كه وېت به وې هيچ نه بېت له چنگ والي به غدا
 پرزگاري بېت و په كسره په يوه ندي به نه ستامبوله وه ه بېت ، بو هينانه دي
 نه مامانجه ناماده يي پشان دا سالانه يه كي گه ليك زور تر بدات (۴) !
 بي گومان سالانه ي زور تر نه وې نه گه يان باري سه رشاني ميله تي هزار
 قورس تر بېت چونكه له گيرفانو په نجی نه وان نه و سه رانه زوره
 نه هانه دري ، به لام به لاي نه و وه هينانه دي نه مامانجه نه و
 خو به خت كړدنه ي نه هينا ، چونكه نه مې دانابو به په كه م هنگاو بو
 هينانه دي مامانجه فراونه كاني تري !

له وه دنيا بوو كه نه م هنگاو تاراده يه كي گه وړه له پركيفي تيران
 پرزگاري نه كات و له سياسي له سهر دوو پت ياري كردن دوو ري
 نه خاته وه ، نه و سياسي ته ي - وه كو له نه نجامي تافي كړدنه وه يه كي ميژوويي
 دوو روو دريژي بايراني يه وه بوي ده ركه وتبوو - ميرنشينه كي له
 دوو اړوژدا بهر و نه مان نه برد ، چونكه هه موو جوړه يارمه تي و پشگيري
 كړدنيكي نه م دوو ده ولته بو ميرنشيني بابان له پيشي پشه وه له بهر
 چاكو سوودي خويان بوو !

له گڼ نه وې شا نه وړه حمان پاشا هولي دا په كسره په يوه ندي به
 نه ستامبوله وه بېت به لام ده ولته تي عوسماني هه رگيز قايل نه نه بوو چونكه
 له وه دنيا بوو كه نه و نيمچه سه ربه خوييه ي نه وړه حمان پاشا داواي نه كات

لە دوواری ژردا ئەکاتە چی و ئەبێتە چی ! کە ئەم جۆرە سیاسەتە سەری
نە ئەگرت ئەوسا سیاسەتی شەپو چەك بە کارهێنان جینگای ئەگرتەووە ،
شەپو هەرای دەوری ئەوپەحمان پاشاش ئەوەندە زۆر بوو بە پادەیهك
دانێشتن و ئاشتی بەخۆیهووە نە ئەدی !

میرەکانی بابان بۆ هێنانەدی ئامانجی سەرفرازی لە چنگ دەولهتی
عوسمانی پەنایان ئەبردە بەر برا عەرەبەکانیان و هەولیان ئەدا بەرەیهك
پێك بهێتن ، ئەوەبوو عوسمان پاشا (۱۷۸۷) لە گەڵ والی بەسەر
پێك کەوت بەو نیازدی شۆرشێك بەرپا بکەن و سەربەخۆیی هەردوولایان
بهێنەدی (۵) . ئەوپەحمان پاشاش لەسەر ئەم پێ و شوێنە پڕوشت و ئەم
سیاسەتە گرت ئەوەبوو لە شەری کفری دا هەرچەندە سەرنەکەوت و
خراب شکا بەلام لە پراستی دا سەرکەوتنێکی تری دەست کەوت بەوێ نەك
میرە کوردەکان لە هەولێرەووە هەتا دەشتی کرکووک و کفری لەتەکیا بوون
شەرین ئەکرد بەلکو لە بەر ئەوێش شێخی شەمەریش پشتگیری
ئەکرد (۶) !

وێ کو چون دەولهتی عوسمانی و ئێران دوو پرووی و ناپاکی یان پێشانی
میرنشین بابان ئەدا ئەمیش بوو ئەوێ ئەو نیمچە سەربەخۆیهی پاریزیست
ناچار ئەو سیاسەتە ئەگرت [ئەگەرچی لە دوواری ژدی دووردا بوو هۆی
نەمانی میرنشینە کە] . جا هەرچەندە ئەم سیاسەتە تارپادەیهك سەربەخۆیی
میرنشینە کە ئەپاراست بەلام ئەبوو هۆی شێواندن هەستی
نێشتان پەروریتی میرەکان و بگرە هەتا هێ میللەتیش [بەوێ
نەیان ئەتوانی پێبازنکی نێشتان پەرورەری ئاشکرا بگرن و هەمیشە ولایان

(۵) لۆنگریك ل - ۲۰۲

(۶) دوحە الوزراء - ل ۲۵۷

جاریک بۆ ئەم لاو جاریکی تر بۆ ئەولا دابەش بکەن لە کاتیک دا پێویست بوو
 ئەو هەولە ئاراستە ی نیشتمان بکرایە [• شان بە شانی ئەو وەش ولاتە کە
 بە گەشتی و میرنشینه کە بە تاییبەتی ئەبوو مەییانی شەری بێ وەستان و زیانیکی
 گەورە ی لە ئابووری میرنشینه کە ئەداو وێران و کاوی ئەکرد • ئەو وە تا
 محمد ئاغا دان بەم راستی یەدا ئەنیت و بە پێچ ئەلێت چۆن ئەتوانم زەوی
 بکێلم و نازانم سەرۆکە کەم تا سائیکی تر لە جێ ی خۆی ئەمێتەو وە یان نا (۷)
 ئەمەش واتە دواکەوتن و وێران بوونی ئابوری ولات ئەبوو کۆسپ لە
 پێ ی پێشکەوتن و گەشە کردنی میرنشینه کە داو هێندە ی تر هێنانە دی
 ئامانجە کانی لە سەر بە خۆیی و سەرفرازی دوور ئەخستەو وە ! هەر
 بۆ ئەو ی بزاین ئەم شەرو هەرایانە تا چ پادە یە ک زیانی ئەدا ئەلێن
 مەحمود پاشا کاتیک شکاو دووایی توانی لێ بووردن بۆ خۆی مەوگەر
 بکات ناچار بوو ۳۰۰ کیسە یارە لە گەل بژاردنی هەموو زیانیکی ئەو
 شەپە بداتەو بە دەولەتی عوسمانی (۸) • ئەمەش ئەبوو باریک و ئەکەوتە
 سەر شانی چینی جوتیاران و هێندە ی تر باری ژیا نی قورس ئەکردن ،
 محمد ئاغا دیسانەو لەم پروو وە بە پێچ ئەلێت بە هەر جۆریک و بە ناوی هەر
 شیکەو وە بێت دە یە کی خۆم لە جوتیارە کان ئەسینم (۹) • ئەگەر شەپرو شوپی
 بێ پێشو و نە بێت چۆن دەشتیکی بە ناو بانگ و بە پیتی وە کو بازیان وە ها
 کاول ئەبێت پێچ دەربارە ی بنووسیت : پرووت و قووت و وێران لە
 چەند کێلگە یە ک بە و لاو و هێچی تر ی تیا بە دی ناکرێت (۱۰) •
 بە لام کوشتاری خەلک و خوا ئەو زیانە کە ی لە سنوور بە دەرد ، شەپە کانی
 مەغولە کان و کوشتارە کانیان ئەهێتەو وە یاد ، هەر بۆ نموونە بە سە ئەو وە

(۷) پێچ - ل ۶۷

(۸) پێچ - ل ۴۴

(۹) پێچ - ل ۶۷

(۱۰) پێچ ل ۴۴

بۆلۈن كە لە پاشا شەھرى كفىرى منارە لە كازەسەرى كوردەكان
دروست كرا (۱۱) .

ئەگەر پرووى بدایە بۆ ماوۋەك ولات و مىللەتە كە ھەناسەيە كى بدایە و
مىرەكان و خەلكە كە ھەولیان بدایە دەستىك بە ولاتە كەدا بەئىن و ناھىكى
پايتەننەو ۋە ۋە گورج كار بە دەستانى ئىران ئەھاتنە كایەو ۋە ئەبوونە ئاگرى
بن كاو ھەرايان دانەگىرسانەو ، ئاشكرايە ئورپە حمان پاشا چاكە و
پاۋەتى يەكسى زۆرى بەسەر عبدوللا ئاغای خەزنەدارەو ۋە ھەبوو
لە بەرئەو ۋە تۋانى بىكات بە والى بەغدا . [سەلىمان پاشاى والى بەغدا
رقى لە عبدوللا ئاغای خەزنەدارى ھەل ئەستىت و لەگەل تايەر ئاغای
جوقدار ھەردووكيان بە دەست بەسەرى ئەئىرىتە بەسەر ! پاشا ماوۋەك
لەيان ئەبوورەت و داۋاى گەپانەو ۋەيان لە ئەكات ! بەلام لە رىگا ئەكەونە
دوودلى يەو ۋە ئەترسن لەو ۋە والى فەلىان لە بىكات و بىانكوزىت ،
لە بەرئەو ۋە پائەكەن و خۆيان ئەگەيتنە شاخەكانى كوردستان . لە بەرئەو ۋە
ئورپە حمان پاشا كۆنە دۆستان ئەبىت ، پەنئەبەنە بەرئەو ۋە - ھەرچەندە والى
بەغدا بەمانە ئەزانىت بەلام زۆر لە ئورپە حمان پاشا ناكات دەستان لە
ھەلگىرەت . ئەمەش بەلگەيە كە تاجرادەيەك پەلى بەرزبوو ۋە والى يەكانى
بەغدا سەلىان لە كر دۆتەو ۋە - پاشا ئەو ۋە سەلىمان پاشا ئەكوزرىت ئورپە حمان
پاشا برىار ئەدات عبدوللا ئاغدا بىكاتە والى بەغدا ، بۆ ھىنانەدى ئەم ئامانجە
بەرەو بەغدا ئەكشى و ئەتۋانى بىكات بە والى و دوۋاىى لە ئەستامبوولەو ۋە
فەرمانى دامەزراندنى بەتەواۋەتى دىت] (۱۲) لە بەرئەمە عبدوللا پاشا لە
قەسى ئورپە حمان پاشا دەرنەئەچو ، ئەمە بە دلى كار بە دەستانى ئىران

(۱۱) لۆنگرىك - ل ۲۳۳

(۱۲) دوحە الوزراء ، ل ۲۵۱

نەبوو مەترسى ئەو دایگرتن ئەمە ھىندەى تر دەسلەتتى ئەوپەحمان پاشا
 بەرەبىسىنى تارادەيەك واىلى بىكەت نەك تىران بەلكو لە دەولەتسى
 عوسمانىش سەل نەكەتەو بەمەش دوو پوۋزى سىياسەتى تىران لە ناوچەكەدا
 بىكەوتە مەترسى يەو • كەدەو كەنى ئەوپەحمان پاشاش زىاتر ئەم ترسەى
 ئەچەسپان ، جوولانەو كەدەو كەنى ، ئەو سىياسەتەى بەكارى ئەھىنا
 بەتەواوتى لەو ئەچو كە شاعىرى مىللى ئەوپوۋزانە (عەلى بەردەشانى)
 بە شىعر ئەيگىرپتەو : نە كار كەردن بۆ عوسمانىيەكان و نە خزمەت كەردنى
 تىران بەلكو ھەولدان تەنبا بۆ سوودو خوشى ولات و مىللەت (۱۳) •
 لەبەرئەمە تىران ماوہيەكى درىز ھەولى داو فیتەى گىپرا ھەت دووايى توانى
 بەينى ئەوپەحمان پاشا و عەبدوللا پاشاى والى بەغدا تىك بەداو
 شەپ بە داگىرسانەزە بدات (۱۴) • كار بەدەستانى دەولەتى عوسمانىيە
 نوینەرەكەنى لە بەغدا كەدەو ھەلوستان لە ھى تىران چاكتەر نەبوو ،
 بەلای ئەمانەو ئەو مىرەى تەواو سەرى بۆ شۆپ ئەكەردن تا بەجووتە ولاتيان
 تالان بىكەدایەو ناوى سەربەخۆيى نەھىنايە ، مىرىكى باش بوو ، بەلام
 ئەو مىرەى كەمىك بەتەنگ ولاتەكەى و چاوى لە نەختىك سەربەخۆيى
 بىوايە ئەو مىرە بە مىرىكى خرابى گىرەشپوین و ياخى بوو دائەنراو خىرا
 سوپاى ئەنیررايە سەرو شەپو ھەرا دائەگىر سايەو ، مىژووى سەلىمان پاشا
 مەحمود پاشا ئەوپەحمان پاشا باشتىرین نموونەن بۆ ئەم پراستىيە (۱۵) •
 وەنەبى ھەو و وەكەت دەولەتى عوسمانىيە يان نوینەرەكانيان لە بەغدا ئەمەيان
 لەدەست ھاتىت واتە بە سوپا بە چەك سەريان بە مىرەكان شۆپ كەردىت ،
 ئەگەر بە شەپ بۆيان نەئەچوو سەر ئەوسا پىنگايەكى تىران ئەگرت كە

(۱۳) كۆفارى كۆلىجى ئەدەبىيات ، ژمارە ۱۶ ، ل ۳۸

(۱۴) دوحە الوزراء - ل ۲۵۳

(۱۵) ھەمان سەرجاوە - ل ۱۵۳-۱۷۵

بریتی بوو له نانهووی دووبه‌ره کی له‌نیوان میره‌کانی بابان‌دا ، نه‌وه‌ش زوری تی‌نه‌ته‌چوو همیشه سهری ته‌گرت و ئامانجی ته‌هینایه‌دی . له‌م‌پرووه‌ه خالفین پایه‌کی نایابی هه‌یه‌و ته‌لێت : « له‌به‌ره‌وه‌ی حکوومه‌تی عوسمانی و ئیرانی ته‌و هیزه‌ جه‌نگاوهری و ئابووری‌یه ته‌واوه‌یان نه‌بوو هه‌تایوانن له‌پێ‌یان‌ه‌وه به‌سهر کورده‌کان‌دا سهرکه‌ون ، له‌به‌ره‌وه‌ه هه‌ولیان‌ته‌دا جێ‌پێ‌ی خۆیان له‌ کوردستان‌دا قایم‌بکه‌ن به‌وه‌ی تۆوی دوژمنایه‌تی له‌نیوان خێله‌کان‌دا بچێن (١٦) ، » .

هه‌رچه‌نده ته‌م پراستی‌یه شتیکی تاله‌ به‌لام به‌ته‌واوه‌تی سهری له‌ بنه‌ماله‌ی بابان شیواندبوو هه‌موو کارو کرده‌وه‌و ئامانجیکی‌یانی به‌ له‌ناوچوون ته‌داو همیشه پرسه‌که‌ی بۆ ته‌کردنه‌وه به‌ خوری ! ده‌ردی گرانی ته‌م بنه‌ماله‌یه ته‌ندامه‌کانی و دووبه‌ره‌کی و خۆخۆری‌یان بوو ، خۆخۆری ته‌م بنه‌ماله‌یه گه‌شته‌ پاده‌یه‌ك په‌نگه‌ بتوانین ته‌وه‌ بێین که‌ ده‌وله‌تی عوسمانی و دووایش ئیران له‌ ده‌له‌وه‌و به‌پراستی له‌ هه‌ول و ته‌قه‌للای میره‌کانی بابان نه‌ترسابن و حیسابی زور قوڵیان بۆ نه‌کردبن چونکه‌ همیشه ته‌یانزانی کام چه‌کی کوشنده‌ دزیان به‌کاربه‌ێنن و له‌ چرپێ‌یه‌که‌وه‌ ئابکه‌ن به‌ ئاگره‌که‌دا ، دلیابوون له‌وه‌ی که‌ زوربه‌ی زوری بنه‌ماله‌ی بابان ته‌گه‌ر نه‌لێن هه‌موویان چاویان له‌ میرنشینه‌که‌ بووه‌و هه‌ریه‌کیان وسته‌ویه‌تی کاربگریته‌ ده‌ست و له‌پێناوی ته‌وه‌دا ئاماده‌ بووه‌ باوک و برا بفروشت و پاشقولیان لێ بگریته‌ . هه‌ر له‌به‌ر هینانه‌دی ته‌م سیاسه‌ته‌ ناله‌باره‌ بوو که‌ سأل ده‌ری دووانزه‌ی مانگی یه‌کیک له‌ که‌س و کاری میری بابان له‌ به‌غایان له‌ کرمانشاه به‌ ده‌ست به‌سهری ته‌زیا . بۆته‌وه‌ی هه‌ر که‌ میره‌که‌ی بابان سهری هه‌لبری خیرا ته‌وی بکه‌ن به‌گژدا

يان له جینگای نهوی دابنن • کاره که ، يان کاره ساته که هر بهمهوه
 نهووستا ، بگره ههتا نهوانهش که بنهماله ی بابان بوونو بهپتوه بردنی
 شاره کانیا ن پی سپررابوو ته معاع دای ته گرتن و بو کارگرته دهست له
 سلیمانی خویان نه کرده داردهستی دهولتهی عوسمانی !

لهناو گشت میره کانی بابان بهدریژی میژووی میرنشینی بابان هیچ
 میریک وه کو نهوپه حمان پاشا لهم دهردهی نهچیشته ، نه مهشس هر
 له بهرتهوه نه بوو ماوهی فرمان په وایه تی نهوپه حمان پاشا دریژ بوو یا
 له بهرتهوهی له هه مووان سهر کیش تر بوو بهلکو بهزوری له بهرتهوه بوو
 ئامانج و خواسته کانی نهوپه حمان پاشا فراوانتر بوو له سنووری میرنشینی
 بابان واته دهولتهی عوسمانی له نهوپه حمان پاشا نهسله میه وه ، له بهرتهوهش
 هه میسه ته و نهو له کوپو براو مامه کانی لی راست نه کرده وه ههتا
 نهپه رژیته سهر هینانه دی هر پرۆزه یه ک یان هر ئامانجیک له وه پیش
 دای نابیت !

ئاشکرایه نهوپه حمان پاشا شش جار کاری میرنشینی بابانی
 گرت دهست له سالی ۱۷۸۹ وه ههتا ۱۸۱۳ نهوسالهی تیایا مرد • ته م ماوه یه
 بهلای که مه وه شش جار شه پی گه وره گه وره ی تیا پرووداوه [باسی
 شه په بچوو که لاوه کی یه کان ناکه یین] • شه په کان شه پی چاره نووس و
 پاراستی سهر به خویی میرنشینه که بوون • هر جار که سهر کیشی و
 گوی نه گرتی ته گه یسته راده ی نهوهی دهولتهی عوسمانی بخته دوودلی و
 ترسه وه ، سوپای گه وره ی دهولتهی عوسمانی به ره و سنووری
 میرنشینی بابان نه کشا ، هه موو جار زور به ی سهر کرده کانی ته م سوپایانه
 خزم و کهس و کاری نزیکی نهوپه حمان پاشا خوی بوون ! نه ک جاریک
 بگره چهند جار له دهر بهندی بازیان نهو دهر بهنده ی شووره ی پاراستی

میرنشینى بابان بوو هەر لهو دەر بهنده دا وه کو پریچ تهئیت قایمکاری له
 هه موو شوئیتکی دا کرابوو (۱۷) [تهوپر حمان پاشا کردبووی] هه رچه ند
 هیزی دهوله تی عوسمانی دهره قهت نه ته هات یه کیک له کونه میره
 لی خراوه کانی بابان یان مه خر مه ناحه زه کانی میری بابان که شاره زای
 ناوچه که بوون پریگای نهی پشانی سوپای عوسمانی ته داو به وجوره
 له پشته وه سوپاو هیزی تهوپر حمان پاشا تابلوقه ته دراو که دهره قه تیش
 نه ته هات و ته شکا ناچار ته بوو خوی دهر باز بکات (۱۸) .

دهرده که هینه گران بوو هه تا میره کانی بابان خویان به شهرم و
 به داخه وه باسیان ته کرد ، ههر له م پرووه وه مه حمود پاشا به پریچ ته لی :
 « نامانجی تیم بهس به وه دیتهدی رشانه وه بکه ویته ناو بنه ماله ی بابانه وه
 له یه کیک به ولاره که سی تریان پزگاری نه بیت . نه بنه ماله که وه ولاته که
 کاری ناچیته سهر ماده م ته م هه موو ته ندامه به هیزانه ی تیا بیت ، (۱۹) .

تهوپر حمان پاشاش وه کو میریک یان وه کو مروئیک که م و زور
 له پرووی ته واوی یان ناته واوی یه وه دهوری خوی ته بینی و ته وده وره شس
 کاری ته کرده پروودا وه کانی ته و پوژانه و تاسیریشی بو دوو اپوژ
 به جی ته هیشته . گومان له وه دا نی یه که کرده وه یه کی بجوو کی ناته واو
 له وانه یه هه ول و ته قه لالی ساله های سالانی سهر و کیک به پروو خاندن بدات .
 بو ته مه ته لین راسته تهوپر حمان پاشا پیاوئیکی ئیجگار ئازاو چاونه ترس
 بوو هه تا ناحه زه کانشی دان به وه دا ته نین ، سهره پای ته وه ش له پرووی
 سیفاتی سهر و کایه تی یه وه وه کو لونگریک تهئیت هه موو سیفاتیکی

(۱۷) ریچ - ل ۴۲

(۱۸) امین زه کی میژووی سلیمانی - ل ۱۲۴

(۱۹) ریچ - ل ۲۲۹

سەرۆكايەتى تىدادبوو (۲۰) ، بەلام شان بەشانی ئەمەش چەند خووپەوشتىكى ناتەواوى ھەبوو زىيانى نەك ھەر لە خۆى بەلكو لە میرنشینەكەو ئامانجەكانیشى ئەدا ، بۆنموونە ، میرىكى لووت بەرز بوو ، ئەمەش تووشى گیرمەو كیشەى ئەکرد ، ھەر لەبەر ئەم لووت بەرزى یەى بوو كاتىك یارمەتى عەبدوللا ئاغای خەزنەدارى داو كردى یە والى بەغا [وەكو پیشان باسماں كرد] خۆى لەو بە گەورەترو گرنگتر دائەنا بەپادەيەك بە ئارەزووى خۆى ئەجوولایەووە گویى نەئەدايە فەرمانو خواستى عەبدوللا پاشا . ھەر ئەمەش بوو یارمەتى حاكىمى كرمانشاھى دا لەم كۆنەو پرىكای خۆى بدۆزیتەووە بتوانىت دلى عەبدوللا پاشای لى كرمى بكات و دووايى بە شەپریان بدات و سەرلەنوئ شەپردا بگرسیتەووە . كە دواى ئەمەش بە یارمەتى حاكىمى كرمانشاھ گەپرایەووە سلیمانى لووت بەرزى گەیشتە ئەو پادەيەى ھەتا لە دامەزراندنى مووچەخۆرىك دا بە قسەى حاكىمى كرمانشاھ تەكات (۲۱) . ئەم گویى نەدانه بە دىپلۆماسىەت كە خووى میرەكانى بابان بوو : بووبووە دەردىك و شان بەشانی دەردى لەسەر دووپەت یارى كردن ئەپۆیشت . ئەمانە لەژێرەو بەنەینى و بەھىواشى بناغەى میرنشینەكەیان ئەپرووخانو بەرەو نەمانیان ئەبرد !

جگە لەمەش خۆبەرستى لە پلەيەكى بەرزدا بوو ، بۆ نموونە لە شەپى كفرى كە دواشەپى بوو ھەرچەندە ئازايەتى یەكى بى ھاوتای پیشاندا بەلام كە ھاتە سەر شكاندن ھەلھات و سوپاكەى بى سەرۆك بەجى ھىشت و بەقردانى دا ، ئەمىن زەكى لە پرووى سوپايەووە دەستى پەخنى بۆ درىژ

(۲۰) لۆنگرىك ل - ۱۷۸

(۲۱) دوحە الوزراء - ل ۲۵۲-۲۵۳

ئەكات (۲) ، بەلام تاوانەكەى لەپووی پەوشتەو گەلێك زیاترە ،
 بەتایبەتی لەو پۆزانەدا كە كردهووی وەها بەتاوان و گوناھێكى بێپایان
 دائەنرا ، ئەگەر هەر میرێكى تر بوايە لە جینگای ئەوپرەحمان پاشا كە
 ناوبانگی ھەموو شوێنێكى گرتبوو و پیزێكى تایبەتی لای میلەت
 ھەبوو ، ھەریەكێكى تر شتی وەهای لێ بوەشایەو جارێكى تر بۆی نەئەكرا
 بە سەری بەرزەو لەسەر تەختی میرنشینى بابان دانیشیت و ناوی میری
 میران لە خۆی بێت !

جگە لەمانەش میرێكى قین ئەستور بوو ، بەپادەيەك لەوانەبوو
 سوودی میرنشینەكەى بێ بختە ئەولاو و بەرچاوی بگریت و ھەلەشەیی
 وەهای بێ بكات چارەنووسی خۆی و میرنشینەكەى بێ بختە مەترسی یەو ،
 ھەر لەبەرئەوێ رقی لە محەمەد پاشای كۆیە بوو ، لەگەڵ ئەوێشا كە
 محەمەد پاشا بە دەنگی یەزە ھات و بەخۆی و سوپایەو فریای كەوت كەچی
 فێلى لێ كردو ھێنايە دەشتی كەركوك و لەوێ بەلاماری داو كوشتی .
 ئەمە نەك ھەر لەگەڵ خووپرەوشتی خێلایەتی و كوردایەتی بەیەك
 نەئەلكان بەلكو لەو زیاتر ئەبوو ھۆی ئەوێ میرەكانی تری كوردستان
 برۆیان بێ كەمبێتەو ئەوێ راستیش بێت ئەوپرەحمان پاشا و میرنشینى
 بابان لەپیش ھەموو شتێكەو بۆ ھێناوەدى ئامانجی سەر بەخۆیی ،
 پێوستی بە برۆا و یارمەتی ئەو میرانەى ولاتی كوردەواری ھەبوو . جگە
 لەوێ كردهووی وەها ئەبوو ھۆی تێكچوونی بەیوەندی لەگەڵ والی
 بەغا و ھەر ئەوێش زوو ھاتەدى ئەو بوو لەسەر ئەم پرووداوە شەپ لەگەڵ
 بەغا داگیرسایەو و ولاتی كوردەواری جارێكى تر تووشی دەردو كوشتار
 بوو (۲۳) .

(۲۲) امین زەكى میژووی سلیمانی - ل ۱۲۶

(۲۳) گیو موكریانی : حەمدارانى بابان - ل ۱۴۱

ئېۋىستە دان بەۋەدا بىنىن كە چەند ھۆيەكى تىرىش ھەبوون ئەبوونە
 كۆسپو پىڭگاي ھاتنەدى ئامانجەكانى ئەۋرەحمان پاشايان ئەگرت .
 پاستە ھىزو دەسەلانى مىرنىشىنى بابان لە دەۋرو زەمانى ئەمدا ۋەكو نەۋار
 ئەلئىت گەشتە لوتكەى ھەرمەرزى (۲۴) ، بەلام بۇ چارەپەشى ئەۋرەحمان
 پاشاۋ مىرنىشىنى بابان ھەر لەم دەۋرەدا دەۋلەتى عوسمانى خەرىكىسى
 خۆكۆكۈردنەۋەو خۆچەسىپاندن بوو بىۋ ۋەستان زۆر بەگورجى ھەۋلى ئەدا
 بناغەى مەركەزىيەت لە ئىمپراتورىيەتەكەيدا دامەزىنىت ۋە لە پەشىۋى ۋە
 لاۋازى پىزگارى بىكات . ھەر لەم پىۋژانەش دا زوربەى زۆرى ئەۋ واليانەى
 كارىيان لە بەغدا ئەگرتە دەست زۆرزان ۋە دووربىن ۋە لى ھاتو بوون ۋە لە
 سىياسەت دا قال بوو بوون . بەگورتى نەۋار ۋە سىفىكى جوانى دەسەلات لە
 بەغدا ئەكات ۋە ئەلئىت « فەرمان پەۋايى واليەكانى بەغدا لە ھەپەتى لاۋىتى دا
 بوۋە » (۲۵) . ھەر لەبەرئەمەشە ئەبىنىن ئەۋ ھەموو ھەۋل ۋە كۆششەى
 ئەۋرەحمان پاشا داي ۋە ئەۋ ھەموو خۆبەخت كردن ۋە مال ۋە ئىرانىيە بەدۋايدا
 ھات ئەنجامى نەبوو ، بەلام لە سەرىكى تەرۋە ئەۋ ھەۋل ۋە خەباتەى
 ئەۋرەحمان پاشا بوۋە ھاندريك بۇ نەۋەكانى پاش خۆى ، بگرە بوۋە
 پال پىۋەنەريك بۇ داگىرساندن ۋە تىزبوونى ھەستى نىشتان پەروەرىتى ۋە
 پىزگار بوون لە چىنگ دەۋلەتى عوسمانى . [ەلى بەردەشانى
 شاعىرى مىللى ئەۋ پىۋژانە ، باسى ئەۋرەحمان پاشاۋ شەپەكانى بە
 ھەلبەست بلاۋتەكردەۋە ھەستى مىللەتى بىۋ ئەخروشان (۲۶)] .
 ئەۋەبوو نەۋەكانى ھەۋلىيان ئەدا ھەۋلەكانى ئەۋرەحمان پاشا دووبارە

(۲۴) نوار - ل ۱۲۳

(۲۵) ھەمان سەرچاۋە - ل ۱۲۲

(۲۶) گۆفارى كۆلىجى ادبىيات ، ژمارە ۱۶ - ل ۳۸-۳۹ (ۋوتارىكى

دە عزالدين مصطفى) .

بکەنەو ، پەنگە ھەولەکانیان لە سنورو ھیزی ئەوێ ئەوپرەحمان پاشادا
 نەبووینت ، بەلام ھەولەکە ھەر ھەولدان بوو و ئامانجەکە ئەگەر ئەو
 کەسە ئەوێ نەماینت بەلام زیلەمۆکە ھەر ماوو • ئەو تا ئەدمۆندز
 ئەنووسیت : « گیانی ئەوپرەحمان پاشا ھەتا لەپاش مردنیش ھەر مایەو ،
 ئەو بوو پاش مردنی بە ۳۱ ساڵ پاشایەکی تری بابان [ئەحمەد پاشا
 ۱۸۳۸ - ۱۸۴۷] سوپایەکی بچووکی مەشق پێ کراوی لە سوپای
 ئەوروپایی چووی پێکھێنا (۲۷) .

ئەگەرچی بزوو ئەو کانی ئەوپرەحمان پاشا لەسەر بناغە میڕنشینکی
 دەرە بە گایەتی دامەزرابوو بەلام بە ئامانج و بە ناوێکی پێشکەوتوو بوو و
 ھەلگری داخواری میلەت بوو • لەم پرۆو ئەو خالفین ئەنووسیت « لە
 سەرەتای سەدە ئۆز دەھەمدا کوردەکان بە تیزی بەرھەڵستی سیاسەتی
 دەسەلات دامەزراندنی دەولەتی عوسمانی و شایان ئەکرد ، تی ئەکۆشان بو
 باراستی سەر بەستی خۆیان • لە کوردستانی خواروودا ئەوپرەحمان پاشا
 پاپەرینکی بەرپاکرد [۱۸۰۶ - ۱۸۰۸] ماوێ سێ ساڵ دەوامی کرد ،
 ئینجا دەولەتی عوسمانی بە شەرەشەق و بە یارمەتی سەرۆکە کوردە
 خۆفرۆشەکان توانی بەسەریا سەر کەوێت (۲۸) .

ھەر ھەول و کۆششی ئەوپرەحمان پاشا بوو تەوژمێکی نوێی خستە
 گیانی میڕنشین بابانەو بوو ماوێەکی درێژ تاسیرو ناو بوو بەرامی
 ھەر مایەو بوو بە ترووسکەیک پێگای پووناک ئەکردەو :
 ئەدمۆندز دان بەم پراستیەدا ئەنیت و پاش دەیەھا ساڵ کاتێک دێتە
 شاری سلیمانی ئەنووسیت :

(۲۷) آدموندز - ل ۵۵

(۲۸) خالفین - ل ۲۰

« ھەتا ئەمپۇش بۆنى دەورو پۇژانى ئەوپەھمان پاشا دېت » .

بەلام ئەو ھەموو تېكۆشانە ئەنجامەكەى داپزانو ئەمانى مىرنىنى
بابان بوو ، مىرەكانى بابان لابرانو مووچەخۆرى تورك كەوتە
بەپۇتەبردنى پايتەختەكەى كە شارى سلىمانى بوو ، تېكۆشانو پاپەپىنى
ئاشكرا دزى دەولەتى عوسمانى بوو پقو كىنەو لە دلۇ دەرووندا
نىشت ، بە ئەمانى مىرنىنى بابان ھەتا ماوئەكەى درىژىزىزوتتەوئەى
پزگارى كورد لەو ناوچەيەدا كپ بوو ، بەپادەيەك ھەتا خىلىكى دپى
وەك ھەمەوئەندەكان كە مىزووى بەربەرەكانيانو ناحەزيان بۇ دەولەتى
عوسمانى دوورو درىژىزىزوتتەوئەى ھەتا ئەوانىش وەكو سۇن ئەلىت
كزبوون (۳۰) .

ئەوپەھمان پاشا سەرەپاي ھەموو ئاتەواوئەى يەك ، سەرۆكىكى
لى ھاتوو بوو وەكو چۆن لە زىيانى دا دۆستو دوژمنى ناچار كوردبوو پىزى
لى بگرن وەھاش ئەو پىزە پاش مىرنىشى ھەر ماىەوئەى ، ئەوئەبوو پاشى
مردنى پياوئە ناودارەكانى كورد داوايان كورد يەكىك لە كوپەكانى
[مەھموود پاشا] لەجىئى دانىشت ، ھەرچەئەندە كاربەدەستانى دەولەتى
عوسمانى خەزيان لەمە ئەئەكرد بەلام ناچار داياننا چونكە ناوئەى
ئەوپەھمان پاشا زۆر گەورەو بەسام بوو .

---

(۲۹) ادموندز - ل ۵۴

(۳۰) سون رحلة متنكر - ل ۲۲۲

سەرچاوه كان

- ١ - رسول الكركوكلى : دوحه الوزرا، من تاريخ وقائع بغداد الزوراء .
بيروت .
- ٢ - عبدالعزيز سليمان نوار : داود باشا والي بغداد - القاهرة ١٩٦٨ .
- ٣ - كلوديوس جيمس ريج - رحلة ريج ، ترجمة . بهاء الدين نوري ،
بغداد ١٩٥١ .
- ٤ - س . ه . لونكريك : اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث ،
ترجمة جعفر خياط بغداد ١٩٦٢ .
- ٥ - محمد امين زكى : تاريخ سليمانى وولاتى ، بغداد ١٩٣٩ .
- ٦ - الميجر سون : رحلة متنكر ، ترجمة فؤاد جميل ، بغداد ١٩٧٠ .
- ٧ - گيو موكرىانى : تاريخى حكمدارانى بابان - دهواندز ١٩٣١ .
- ٨ - عزالدين مصطفى رسول : گوڤارى كۆليجى ئەدهيات - ژماره ١٦
بەغدا ١٩٧٣ .
- ٩ - ن . ن . خالفين - خەبات لە پێى كوردستاندا مۆسكۆ ١٩٦٣
(بهروسی) .
- ١٠ - س . ج . ادموندز - كورد ، توركو عەرب - لندن ١٩٥٧ (به
ئینگلیزی) .

میرنشینی پاشای کۆره هۆی بهرزبوونهوه و پووخانی

هەرچهنده میرووی میرنشینی سۆران له پەواندز کۆنه و ئەگەرپتهوه
بۆ سالانی زۆر دوورتر له پۆزانی حوکمداریتی میر محمدی پەواندزی
واته « پاشا کویر » ، بەلام قەت ئەو هیزو دەسلەلاتەى بەخۆیهوه نەدیوه
کە له زەمانی پاشا کویرە ۱۸۲۰ - ۱۸۳۶ دا بەخۆیهوه دی . پاستە شاری
پەواندز هەر له زۆر کۆنهوه ، له سەده کانی ناوه پاستهوه شاریکی قایم و
خاوەن پۆشنیری بووه (۱) ، بەلام له دەوری پاشا کویردا بووه پایتەختی
میرنشینی گەورەى بههیزو ناوبانگیکی گەورەى پەیدا کرد . میرنشینی
دەسلەلات و هیزی گەیشته پادەى ئەوهى بیته هەپەشەو مەترسیهکی
گەورە بۆ میرنشینه کانی دراوسێى و هەردوو دەولەتى عوسمانی و ئێران .
بۆ چەند سالت وەکو ئەستێره گەشایهوه و دۆست و دوژمن هەزار حسابی
بۆ ئەکرد ، کەچی لەپەر کوزایهوه . بەجۆریک بووه دیاردەیهکی سەیر
له میرووه کەمانا . بەدریزایی میرووه کەمان ، میرنشینی کورد هەبووه ،
دەوری لاوازی و دەسلەلاتیان بەسەراها تووه و دیوه ، بەلام هیچیان وا بە

---

(۱) ستیفن همسلی لونگریک ، اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث
بغداد ۱۹۶۲ ، ۷ ج .

جۆرى ميرنشىنى سۆرانى پاشا كۆپرە زوو بەرزىنە بوۋەۋەۋە ۋەھا زوۋوش
نەكەۋت •

جا ئەگەر كەمىك ووردىيىنەۋە ، ئەينىن كە چەندەۋيەك ، گەۋرەۋ
بچوك كۆبوۋنەۋە تا ئەۋ ميرنشىنە بەۋجۇۋو شىۋەيە دامەزىت ،
ھۆيە كائىش ئەمانەن : -

بى گومان جۆرى ھەل كەۋتى ناۋچەكە دەۋرىكى بالاي لى
دروست كىردىن ۋە پەرەسەندىنى ميرنشىنى پەۋاندزى پاشا كۆپرە ھەۋو •
شۋىنەكەي شاخاۋى ۋ زۆر سەختە ، زوربەي ئەۋ گەرۋكانەي بەۋىدا
پۇشتوۋن باسيان كىردەۋ بەيەككە لە شۋىنە ھەرە سەختە كانيان داناۋە ،
جا شۋىنك ۋە ھابىت ، لە دەست درىۋى ۋ پەلاماردانى ھەۋو جۆرە
كاربەدەستانك چاۋى ناترىسنى ۋ پىشتى بەۋە قايمە كە سىروشتە كە بارىزگارى
ئەكات ۋ دەستى يارمەتى لە كاتى تەنگانەدا بۇ درىۋ ئەكات ، ئەۋ
كاربەدەستەي سەركىشى ئەكات ۋ پەلامارى ئەدات ئەبى زىيانكى زۆرى
لى بىكەۋى • ھەر بۆنمۈۋە مۈلتكە ئەۋنوۋىت كە داگىر كىردى قەلەيەكى
بچوۋكى قەدىالى شاخەكان ۋ لوۋتكەكانى كوردستان « ۳۰ - ۴۰ » پۇۋى
ئەۋىت (۲) • ئەي بۇ شۋىنكى ۋە كۆ پەۋاندز چەندى ئەۋىت ؟

جگە لەۋەش يەككە لە پىنگا ھەرە گىرنگەكانى كارۋان بەلەي
پەۋاندزدا تى ئەبەپى ، ئەمەش لەسەرىكەۋە دەسەلەتكى سىياسى ئەدايە ،
لە سەرىكى تىشەۋە لە پىۋى باجو سەرەنەۋە سامانىكى زۆرى بۇ ئەھىنا ،
لەمانەۋ لە شتى تر پاشا كۆپرە ئەۋ سامانەي كۆكردەۋە كە مىلنگىن ناۋى
گەنجى لى ئەنىت ۋ سولتان تەماعى تى كىردى بىردى بۇ خۋى (۳) • ئەۋ

(۲) ھ ۱۰۰ خالفىن ، صراع من اجل كردستان ، موسكو ۱۹۶۳ ، ل ۴۶

(۳) ميجر فريدريك مىلنگىن ، حياة بدائية بين الاكراد ، لندن ۱۸۷۰ ،

سامانه بۆ هينانهدى گەلەك ئامانچى نەتەوۋىسى يان كەسى ئەتوانرا
بەكاربەنرەيت ، ئەو سامانه دەورەكى گەورەدى دى ھەتا پاشاكوئىرە
بتوانەت ئەو ھەموو تۆپو قەلاو پردانە دروست بىكات .

لاوازى دەولەتى عوسمانىش ھۆيەكى تر بوو بۆئەوۋى مىرى
سۆران چاوى نەترسەت دەست بەاۆىزەت و سنوورى مىرنشەنەكەى
فراوان بىكات . دەولەتى عوسمانى ۋەھا لاوازو پسوا بووبوو ، ھەتا
كوردەكان - ۋەكو فرايزر ئەلەت - حسابان بۆ نەئەكردو بە يەك سەعات
ھەولەريان داگىر كورد(۴) . ھەر لەم ماوۋەدا محمد على گەورە بووبوو
خاۋەنى مىسرو سوريانى داگىر كوردبوو ھەپەشەو بەرھەلەستى بەرىتانىيا
نەبوۋايە ھەتا ئەستامبول ئەچوو . لەولاشەوۋە مىرنشەنى بۆتانى بەدرخان
پاشا پەرەسەندبوو لە گەشە كوردنا بوو . جا ئەمانە لاوازيەكەى دەولەتى
عوسمانىان دووقات ئەكرد ، تا واى لى ھات استعمارى بەرىتانىا ناچار داوا
لە والى بەغدا بىكات يارمەتى مىرى سۆران بدات ، تا دەولەتى عوسمانى
بتوانەت لەپروۋى محمد على دا بوەستەت(۵) .

دۆخى سياسى ناوۋى ئەو پۇژانەش يارمەتى دەرىكى تر بوو بۆ ئەوۋى
مىرنشەنى سۆران ۋەھا زووبەزوو تەشەنە بىكات . ئەوۋەبوو مىرنشەنى بىبان
كە بەھىزو دەسەلات ترين مىرنشەنە كوردەكان بوو تەواو لاواز بووبوو
بەپادەيەك مىرەكەى پىئى نەكرا بوو مىواندارىتى مىوانىكى ۋەكو فرايزەرى
گەپۆك بىكات(۶) . لەبەرئەوۋە بەلاى دەولەتى عوسمانىيەوۋە شىكى ناخۆش

---

(۴) جىمس بىلى فرىزر ، رحلة فرىزر الى بغداد ۱۸۳۴ ، بغداد ۱۹۶۴ ،
ل ۲۰ .

(۵) د . عبدالعزيز سليمان نوار ، داود پاشا ، القاهرة ۱۹۶۸ ، ل ۱۰۳ .

(۶) فرىزر ، ل ۲۰ .

نەبوو ھەزەلەنەکی تر دروست بێت شوێنی بابانەکان پربکاتەووە و بێتە دیواریک
 لە پرووی ئێراندا ، ئەمە وای کرد دەولەتی عوسمانی لە سەرەتادا چاوی لە
 دەستدریزی و تەشەنە دەسەڵاتی میری سۆران پێشیت • کە ھەستیشی
 بوو کرد بوو تەمەن ترسی یەکی گەرە و کاتیک دەسەڵاتی پەیدا کردەووە ،
 ئەوسا لێی راست بوووەووە دەستی لێ وەشاند •

ھەر وەھا شەخسەتی پاشا کوێرە میری سۆرانیش دەورینەکی
 تێجگەر بالای ھەبوو لە پێگەشتن و پەرەسەندنی میرنشینی سۆراندا ،
 بەلگەش ئەگەر ھیچمان بێ تەبیت ، بەسە ئەو بێت کە پێش پاشا کوێرە
 دەسەڵات و ھیزی پەواندز قەت نەگەشتە ئەو پادەییە کە لە پۆزانسی
 پاشا کوێرەدا ھەبوو ، خۆ پاش ئەویش میرنشینی کە سۆران تەواو
 کوێر بوووە • ھەر لە منالی یەو پقی ئەو لە دڵدا کوێر بوووە کە
 ئەیدی چۆن دووبەرەکی و تەلە بۆ یەکنانەووەی مام و خزمەکانی
 میرنشینی کە بەرە و داڕزان ئەبرد ، ئەمە تەواو کاری تێ کرد (۷) ،
 کارتی کردنیک ھەر لە منالی یەو چاوی لەووە بێت پۆزیک لە پۆزان کار
 بگریتە دەست و سەربەخۆ دەست بەرەللا بێت تا بە ئارەزووی خۆی
 باری میرنشینی لەق بوو کە راست بکاتەووە بیچەسپینیت • ھەر ئەم ھەستەش
 لە دڵ و دەرونی بوو دڵپەقی ، دڵپەقی یەک بە کاری ئەھتانا ئەک ھەر وەک
 پێگایەک ببات بەرە و ھێنانەدی ئامانج و خواستەکانی ، بەلکو لای
 بوو خووە ھەرچەندە زۆر کاری بۆ ئاسان کردو لقاوی سەرکیشترین
 خێلە کوردەکانی بێ کرد (۸) و میرنشینی کە بەخیرایی و لە ماوەیەکی
 کورتدا چەسپان و سنووری فراوان کرد ، بەلام لە دوو پۆژدا بۆی بوو

(۷) سەرچاوەی پیشوو ، ل ۳۱ •

(۸) علاء الدین سجادی ، شۆرشەکانی کورد ، بەغدا ، ۱۹۵۹ ، ل ۶۴

مايهى زيان • دل پەقىيەكەى لە لايەك ، دادپەرورەى يە سەرزارى يەكەش
 لە لايەكى ترەو ، ئاوبانگىكى ئوتۇى بۇ ھىنا ، ھەتا مىرى سۆران بىتە
 ئەفسانە، كۆبوونەوۋى ئەم دوو سەتە واتە وەكو مىلنگن ئەلى داگىر كەرو
 ياسادانەر (۹) لە مىرى سۆران دا، يارمەتى دا لەو ماوۋ كورتەدا ئەو مىرنىشە
 بەھىزو فراوانە دروست بىكات • بەو دل رەقىيەى واى كىرد دزو جەردە
 لە وولاتەكەدا نەمىنى ، زەبرو زەنگى گەشتە پادەيەك ھەتا بىگانەكان
 بە بى پرەسەوۋە نەيان ئەوئىرا بى بخەنە سنوورى مىرنىشەكەوۋە • ئەمىن و
 ئاسايشى مىرنىشىنى سۆران بوو بە نموونەو لەسەر ھەموو زبانتىك بوو ،
 ئەوترا ئەگەر جارەن ئەوۋى ھىلەكەيەكى بەدەستەوۋە بووايە ئەكوژرا ،
 بەلام لە پۇزانى باشا كۆپرەدا دەستى پر لە زىر نەئەترسا (۱۰) • بى گومان
 ئەمە يارمەتى ئەدا دۇخى ئاۋەوۋى مىرنىشەكە بەگشتى بووزىتەوۋە كار
 بىكاتە سەر خووپرەوشتى دانىشتوان و ، بەپادەيەك گەلىك لە گەرۋەكەكان
 ھەستىان بەوۋە كىردوۋەو دانىان بەوۋەدا ئاۋە كە ھەر بى بخرايە سنوورى
 مىرنىشەكەوۋە ، ئەوۋە ھەست بە جىاۋازى خووپرەوشتى خەلىكەكە ئەكرا •
 ئەمە ئەوۋەندەى تر مىرنىشەكەى ئەجەسپان و يارمەتى فراوان بوونى ئەدا •
 جا ئەم دۇخەى وەھا لەپر بۇ مىرى سۆران ھاتەدى بى دەنگى دەولەتى
 عوسمانى، ھەست بە ھىز كىردن و لە خۇ بايى بوون ، ھانى مىرى سۆرانى دا
 بەوۋە ئەوۋەستىت و ھىندەى تر پەل بەاۋىزىت •

ئەمانە ھەموۋى لە لايەك ، لە لايەكى تىرشەوۋە ئەو ھىزە سوپايى يەى
 ھەبوو ، لەوۋى نەئەكرد ھى مىرنىشەكى بچووك بىت بەلكو زياتر لەوۋى
 ئەكرد ھى نىمچە دەولەتىك بىت نىازى گەرەبوونى ھەبىت • سوپاكەى

(۹) مىلنگن ، ل ۹ •

(۱۰) سەرچاۋەى پىشوو ، ل ۱۸۵ •

زۆر بههيزو بهزهبت بوو ، هەر ژماره ی ياساوله تايبهتي يه کاني خوی
 ۳ هزار کس بوون (۱۱) . له مهش زیاتر هیچ میرنشینیك نه له پیش پاشای
 کویره داو نه له پاش ئه و به و جوړه چه کی قورس واته تویی به کارنه هیناوه ،
 یه کهم جار بوو ، توپ به و ژماره زوړه به کاریت ، بگره کارگه ی توپ و
 جبه خانه دروست کردنی له شاری ره واندز دامه زراند ، جا گومان نی یه
 که ئه مه هدیبه تیکی ته وای دایه و ترسی خسته دل ی دراوستی یه کانی یه و و
 یارمه تی دا به ئاسانی له شه پره کانی دا سهر که ویت و سنووری میرنشینه که ی
 فراوان بسکات .

دوخی سیاسی دهره وه ی ئه و پوژره ش پالی ئه نا به میری سؤران وه
 بیشکه ویت و وه ها خیرا بیته سهر شانوی رووداوه کان و میرنشینی سؤران
 پی بگات . ئاشکرایه هەر له زۆر کو نه وه ده ولته تی عوسمانی و تیران له سهر
 دست به سهر ا گرتی میرنشینه کورده کان له شه پرو هه رادا بوون ، که
 هیلایش ئه بوون و له شه پر کردن ئه که و تن ، ئه و ساله پی ی میرنشینه
 کورده کانه وه ئه چوون به گزیه کداو پیلانه کانی خویان نه هینایه دی . له و
 پوژرانه دا ده ولته تی عوسمانی لاواز بوو ، به لام که و تبه ووه سهر سه و دای
 نه وه ی مهر که زیه ت بچه سینتی . به لام هه تا ئه و پوژره هات ئه م نیاره بهیته
 دی ، به ناچاری چاوی له ته شه نه کردنی میرنشینی سؤران نه بوخی . هەر
 له و پوژرانه دا داود پاشا والی به غدا بوو ، له دله وه رقی له باباته کان بوو ،
 ئه یویست و هه ولیشی ئه دا له ناویان به ریت ، چونکه قهت میرنشینیکی
 کوردی وه ک میرنشینی بابان نه بووه ، بوو بیته مایه ی سهر تیشه و مه ترسی بو
 ده ولته تی عوسمانی و والی یه کانی به غدا ، جا به لای داود پاشا وه شتیکی پاش
 بوو میرنشینی ره واندز له سهر حیسابی بابان گه وره بیت . که باباته کاتیش

بەرپەوازە بوون دەستی ئىران بەمەشكا، جاھەنا ئىرانىش بىي خۆش بوو
 سۆران بىتە كایەو بەمەرچى لەژىر پکىفى خۆى دا بىت و لەئاست دەولەتى
 عوسمانى قوتى بکاتەو ، بەتایبەتى ئىران خۆشى لەم ماوہیەدا بەشەپى
 پرووسەو سەرقال بوو ئەگەر بىشیویستایە بۆى نەئەکرا ئاوپلە
 میرنشینی پەواندزو پەرەسەندنى بداتەو (۱۲) .

جا ئەم دۆخە سوودىكى بىي ھاوتای بوو بۆ میرى سۆران و ھانى دا بە
 ھەر چوار لادا پەل بەاویژىت و لە کەس سەل نەکاتەو بەلگەش ئەوہیە لە
 ماوہى ئەو چەند سالىەدا ، میرى سۆران ئەم و ئەو میرنشینی داگیر ئەکرد ،
 کەچى پرووى نەدا دەولەتى عوسمانى يان ئىران یاخود والى بەغدا ھەرپەشەى
 لى بکەن يان چاویكى سوورى پىشان بەدن .

دوواشت ئەوہیە کە میرنشینەکانى دەوروپشتى لە دۆخىكى لاوازی
 داپزاودا بوون بەھۆى نەخۆشىیە کۆنەکەى میرنشینەکانى کورد ، واتە
 دەردى دووبەرەکی و فیتنەبازى و تەلە بۆ یەك نانەوہ و یەكترى
 خواردنەو . لەکاتىکدا پاشا کوێرە خەرىكى ئەوہبوو بە دەستىكى پەق
 ئەو نەخۆشىیانە لە میرنشینەکەى دا لەناوبەریت ، یەكە یەكە میرنشینە
 دراوسى یەكەکانى داگیرکرد . گەرەترین دەستکەوت داگیرکردنى
 میرنشینی ئامیدی بوو . بەمە ناوبانگىكى تەواوى بۆ خۆى پەیداکرد ،
 چاوى گەلێک میرى تری ترساند ، چونکە ئامیدی زۆر سەخت بوو ،
 داگیرکردنى وەھا ئاسان نەبوو ، جگە لەوہى ناوچەىەکی گەلێک دەولەمەند
 بوو . ئەوى پاستى بىي میرى سۆران بە داگیرکردنى ئامیدی چەند
 پلەيەك بەرزبوو . نموونەيەکی تریش ، جاران دەسلەلانى میرى بابان
 تادەشتى حەریرى بن دەستی پەواندز گەشتبوو ، بەلام لە زەمانى پاشای

کوئیرەدا دەسەلاتی پەواندز گەیشته پانیە ی بن هەنگلی بابان • بەمجۆرە ،
لە ئەنجامی ئەم ھۆیانەدا ، پاشای پەواندز ، توانی میرنشینی سۆران
بەوجۆری ئەویست دامەزرێت • ھەر لە سەرەتاوە ھەولێ دا ،
دامەزراندنە کە لەسەر شیوەی دەولەتێکی سەربەخۆ بێت •

پاشا کۆرە ھەر لە مالی یەوہ خولیای سەربەخۆیی
لە سەردا بوو (۱۳) ، سەربەخۆیی ئامانجی ھەرە گەورە ی بوو ، زوربە ی
گەرۆک و میژووناسە کان دانیان بەمەدا ناوہ ، سۆن لەم روووە ئەلیت
• ئەمیش وە کو ئەو [واتە پاشای کوئیرەش وە کو ئەوپرە حمان پاشای
بابان] چاوی لە سەربەستی و سەرفرازی میللەتە کە یەوہ بوو (۱۴) •
سەربەخۆیە ک لە گەل سنووری ئاواتە گەورە کانی یە ک بگرنەوہ • دوور
نی یە لاوازی و بێ دەسەلاتی دەولەتی عوسمانی و ئێران وای لی کردبیت
چا و بپریتە ئەوہ ی بیتە ھاوشانیان ، کردەوہ کانیشی ئەمە ی دوویات
ئە کردەوہ • لاسایی ئەوانی ئە کردەوہ و لافی ئەوانیشی لی ئەدا • قەلا
دروست کردن و سکہ لی دان و کردنەوہ ی کارگە ی جەک و جەخانە (۱۵) ،
دانانی پایە و سیفاتی دادپەروری بە خۆ دان و بەستی بەیمانی
دۆستایەتی لە گەل محەمەد علی ی میسردا کە گەورەترین دۆزمنی
دەولەتی عوسمانی بوو ، ئەمانە ، لە راستی دا ، دەری ئەخن کە میری
سۆران خەیاالی زۆر دوور پۆشتوہ ، بەتایبەتی دەولەتی عوسمانی

---

(۱۳) صالح قەفتان ، میژووی نەتەوہ ی کورد لە کۆنەوہ تا ئەمڕۆ ، بەغدا
• ۱۹۶۹ ، ل ۲۹۸ •

(۱۴) ی.ب.سون ، رحلة تنکریة فی میسوپوتامیا وکردستان ، لندن
• ۱۹۱۲ ، ل ۳۷۱ •

(۱۵) حسین حزنی موکریان ی ، موجز تاریخ امراء سوران ، ترجمە :
محمد الملا عبدالکریم ، بغداد ۱۹۶۷ ، ل ۳۹ •

له باتى ھەپەشەو سزادان ھات پوتەى مىرى مىرانى پى بەخشىو (۱۶)
 ئىرانىش دانى بەسەر بەخۆى مىرنشېنە كەى دانا (۱۷) ، وە كو مىرنشېنەك
 نەك وە كو دەولەتەك چونكە دەولەتى فارسى ئەگەرچى ھەزى بە
 زىان و نوشوستى دەولەتى عوسمانى ئەكرد بەلام پازى نەئەبوو ئەوئەس
 لە خۆى بىقەومەت •

سنوورى مىرنشېنە كە لە ماوئەكى كەمدا زۆر فراوان بوو • ئامىدى ،
 زاخو ، ئاكرى ، كۆيە ، پانىە ، ھەولەرى گرتەو ، لەولاشەو گەيشە
 جزىرە و ماردىن و لەملاشەو گەيشە پردى (ئالون كۆپرى) (۱۸) ،
 ھەرچەندە سۆن ئەلى كە سنوورى گەيشە نەزىك كەركوك (۱۹) •
 بەخۆپرايش بەلامارى (ژەنگار) سىنجارى داو خەلەكى زۆرى كوشت •
 ئەوى پاستى بىت ، ھەرچەندە دلپەقى لە داگیر كردنى ئەم ناوچانەدا
 بەكارئەھات ، بەلام بە دەستىكى ئاسنىن دابىنى كەردو بەجۆرىك وەكو
 لۆنگرىك ئەلەت پەك خستىن و زەبت كردنى وەھايان قەت بەخۆيانەو
 نەدىبوو (۲۰) •

سالى ۱۸۳۶ سالى پەمان و پرووخانى كۆپرى مىرنشېنە
 بەشەو كەتەكەى سۆران بوو • كورتە سەرنجەك بۆمان دەرتەخت بۆچى
 وەھا پرووخا ؟

---

(۱۶) محمد امين زەكى ، خلاصة تاريخ الكرد وكردستان ، القاهرة
 ۱۹۳۹ ، ج ۲۲۹ •

(۱۷) حسين حزنى ، ج ۳۹ •

(۱۸) يور. ھەي ، سنتان فى كردستان ، لندن ۱۹۲۱ ، ج ۱۹۱ •

(۱۹) سون ، ج ۳۷۲ •

(۲۰) لونغرىك ، ج ۲۸۹ •

لە ھەموو جۆرە تەدەخولێکی ئێران ئەسڵەمی یەوە لە کوردستاندا قایل نەبوو دەست بخاتە دەستی ئێرانەو (۲۲) • میری سۆران کورتینی یەکە ی ھێندە تر تۆخ کرد بەوێ دووبەرەکی مەزھەبی خستە ئێوانەو ، واتە نە ی ئەو یست بەتێ سیاسەت بگریت و سوود لە دووبەرەکی ی ئێوان دەولەتی عوسمانی و ئێران بینی ، ھەر لەبەرئەوێ ئێران شیعی مەزھەب و دەولەتی عوسمانی وەکو خۆی سونی مەزھەب بوو (۲۳) • ھەرچۆنێک بێت دەولەتی ئێران قەت دەروون و سیاسەتێکی پاکی بەرامبەر میرنشینی پەواندز نەبوو • وەکو جەلیلی جاسم باسی ئەکات بێش ئەوێ بەریتانیا بتواست ئێران و دەولەتی عوسمانی پێک بخات ئێران خێرا نزیکە ی ۱۰ ھەزار چە کداری ناردە سەر کوردەکان (۲۴) • ھەتا پرسیاش لەم پرووداوانەو دوورەپەرتز نەووستاوەستێکی لە دەستی تورکیا و بەریتانیا و دەستەکە ی تریشی لێ دەستی ئێراندا بوو و لەو پروووە یارمەتی دا (۲۵) • لەناوچوونی ھێزەکە ی محەمەدعلی میسری ، واتە کشانەوێ لە سوریا ، زیانیکی گەورە ی بۆ میری سۆران ھێنا • میری سۆران پێوەندی لە گەڵا ھەبوو ، ئیراھیم پاشای سەرکردە ی لەشکرێ محەمەدعلی لە میسر چەک و جەخانە ی ئەنارد بۆ میری سۆران ، سوپاکەسی بە گۆشتی مەپی کوردستان ئەژیا (۲۶) •

ھۆیەکی تریش بوو کۆسپ لە پێگای میرنشینی سۆراندا ئەویش

---

(۲۲) د • عبدالعزیز سلیمان نوار ، تاریخ العراق الحديث ، القاهرة ۱۹۶۸ ، ج ۱۰۵ •

(۲۳) سەرچاوە ی پێشوو •

(۲۴) جەلیلی جاسم ، کوردەکانی دەولەتی عوسمانی نیوێ یەکەمی سەدە ی نۆزدھەم (بە پرووسی) مۆسکۆ ۱۹۷۳ ، ج ۱۰۰ •

(۲۵) سەرچاوە ی پێشوو ، ج ۱۱۰ •

(۲۶) سەرچاوە ی پێشوو ، ج ۹۷ •

کۆمەلگای کوردی ئەرپۆژه بوو ، ئاشکرایە کۆمەلگای ئەرپۆژانە ی کورد خێلەکی دەرەبەگایەتی بوو . ھەموو میرنشینک خۆی بە سەر بەخۆ دائەناو بگرە مافی میرنشینەکی وەکو دەملوجی ئەلیت بە مافیکی پارێزراو دائەنا (٢٧) ، جا کە میرنکی کورد بەهاتایە میرنشینکی تری داگیر بکردایە بەو ھەستی خێلایەتی ئەرپۆژا ، خۆ ئەگەر لەو داگیر کردنەدا دڵپەقی بە کاربەهاتایە ئەو خۆین ئەکەوتە ناو ھەو ھەو تۆوی دۆژمنایەتی و تۆلەسەندن ئەچێنرا . جا ھەلە ی گەورە ی میری سۆران ھەر داگیر کردنی میرنشینەکانی دەرپۆشتی نەبوو ، بەلکو ئەو دڵپەقی یە زۆرەش بوو کە بە کاری ئەھینا . لە شەپی ئامیدی دا خێلکی ھەر لەبەر ئەو قەرکرد کە ئازایانە بەرھەلستان کرد (٢٨) .

لەتاو دڵپەقی و زەبرو زەنگی میری سۆران ، ئەم ناوچانە بەناچاری سەریان شۆڕ کرد ، بگرە بە نابەدلی بەشداری شەپەکانیشیان ئەکرد ، بەلام ھەمیشە جاوەرپوانی تۆلەسەندن بوون ، کە ئەو پۆژەش ھاتە پێشی و دەولەتی عوسمانی بەلاماری میری سۆرانی دا ، خێرا پشتیان کردە میری سۆران . ھەستی نیشتمانپەروریش ئەو ھەندە بەھێز نەبوو تا ئەو یان پێشان بەدات کە نوشوستی میری سۆران و سەرکەوتنی دەولەتی عوسمانی زیانی میللەتەکو دواپۆژی نیشتمانەکی تێدایە .

بەرزفەری یەکی میری سۆران ئەو ھەندە بەھێز بوو ، لەو ئەچوو چاوی بەرایی ئەدا ، میرنکی تری ناودار لەتەک ئەودا ھەبێت . ئەمە بەرەو پێگای ناراست و کردەو ھەو چەوت ئەبێرد ، ئەگینا لەجیاتنی ئەو ی لەگەڵ میرنشینکی گەورە ی بەھێزی وەکو میرنشین بۆتانی بەدرخانە یەکان

---

(٢٧) صديق الملوحي ، امارة بهدينان ، الموصل ١٩٥٢ ، ٤٧٧ .
 (٢٨) فریزر ، ٢٦٧ .

پښت که ویت ، نهو میرنشینە ی خەریکی خۆکو کردنەو . بوو بە نیازی نانهووی شوپشیکێ گەورە دزی دەولەتی عوسمانی ، لەجیاتی ئەمە بەلاماری بۆتانی داو ویستی مولکەکانی زەوت بکات . بەو دلی بەدرخانەیەکانی لە خۆی پەنجان و دوستیکێ بێ ھاوتای لەکیس خۆی دا . ھەر وەھا سێفەتی دلپەقی میری سۆران بە زیان بۆی شکایەو ، پاستە ئەو دلپەقی یە لە سەرەتادا چاوی زۆری ترسان و ئەرزی بۆ تەخت کرد میرنشینە کە ی بچەسپینی و خێرا سنوورە کە ی فراوان بکات ، بەلام وانی کرد خەلکی لی بترسن و خوشیان نەویت . بەلاماردانە کە ی بۆسەر ژدنگار (سنجار) و کوشتنی ھزارەھا کەس و بەدیل گرتنی سەدەھا مندال و ئافرەت (۲۹) ، ئەمە لە ناوزپاندن بەولاو ھیچی تری بۆ نەھتیا .

ئەگەر ئاوڕێک لە کردەوکانی میری سۆران بدەین و بزاین چی بۆ میللەت کرد ، ئەبێن ئەو ش ھۆیەکی تری نوشوستی میری سۆران بوو . پاستە وولاتە کە ی پرکرد لە قەلا ، پردیکی زۆری لەسەر پووبارەکان دروست کرد (کە بۆھا توچۆی سوپاکانی بوو) ، بەلام قوتابخانە ، مزگەوتیک ، حوجرە یەکی نە کردەو . ئەو ھەموو شەپو شوپرانەش ئەیکردن زیانیکی زۆری بۆ میللەتە کە ھتاو بێزاری کرد . میللەتە کە خۆی لەخۆیا پەش و پرووت بوو ، ئەو شەپرانە و پاگرتنی سوپایەکی گەورە ی وەکو سوپاکە ی میری سۆران میللەتە کە ی خستبوو ژێر بارو ئەرکیکی گرانەو ، خەرجی ئەو سوپایە لە گیرفانی میللەت ئەھاتە دەری ، ھەموو شەو سەد تا دووسەد سەرەك عەشرەت لە دیواخانە کە یا نانیا ن ئەخوارد ، بە دوو قیمەت چەك و جەخانە ی ئەکری (۳۰) . ھەرچی

(۲۹) صدیق الدملوجی ، ل ۴۵ .

(۳۰) محمد امین زکی ، تاریخ الدول والامارات الكردية ، القاهرة

• ۱۹۴۵ ، ل ۴۱۱ .

خەرجی یەکی ئاسان بوایە لە گیرفانی خۆی ئەیدا ، بەلام خەرجی یە
گەورەکان وەکو مووچەیی هەموو ئەو سەربازو ئەفسەرانی ، قەلاو پەرد
دروست کردن لە باجو سەرانی میللەتەو بوو (٢١) . زوربەیی گەرۆکەکان
لەو ئەدوین کە میللەتە کە رەش و پرووت بوو . پۆس ئەنووسیت :
« میللەتە کە هەزارو نەخویندە واربوو ، دەولەمەندە کانیس وەکو
دەولەمەندە کانی بەغدا خۆیان ئەگۆری (٢٢) .

کورت بینی میری سۆران لە سیاسەتدا ھۆیەکی تری ئەو لەناوچوونە
خێرایەیی بوو ، ئەگەرچی ئازاو بەزەبرو زەنگ بوو ، بەلام لە سیاسەتدا
کورت بین بوو بەپارادەیک برۆای بە بەلینی بەریتانیاو دەولەتی عوسمانی
دوژنی کردو خۆی دا بەدەستەو . ھەر ئەوەندەیی ھەستی کرد زروو
بۆ ئەو نی یە سەری لێ تێکچوو وازی ھێنا ، نەک وەک سەرۆکیکی خاوەن
ئامانج بەلکو وەکو یەکیک لە پەغەتەکانی سولتان چارەپروانی لێ بووردن و
بەخشندەیی سولتان بیت . ئەگینا ھەرچەندە ئایینی بوو بەپارادەیک
ھەلپەرکێی پەشەلەکی قەدەغەکردو ئاین ھەمیشە دەورینکی بالایی لـ
ژیانیا ئەدی ، بەلام ئەو ھۆیانەیی باسماں کردن دەوریان گەلێک لە ئاین
بەھێزتر بوو بۆ خستنی میرنشین سۆران . پێی تێناچێ میرنشینکی
وھا بەھیزو دەسەلات بە فتوای مەلایەک وھا زوو بڕمیت ، چونکە ئەوی
پاستی بیت میری سۆران ، کاتێک دەولەتی عوسمانی پەلاماری دا ، خۆی
بریاری شەروەستاندن و خۆ بەدەستەوێدانی دا . بەلگەش ئەو یە ئەحمەد
بەگی برای بریاری بەرھەڵستی داوو و بۆئەمەش داوای لـ سوپاکە
کرد کە کئی شەپی ناوێ لابداتە لای کاکی (میری سۆران) و مەلای

(٢١) حسین حزنی ، ل ٦٠ .

(٢٢) محمد امین زەکی ، تاریخ الدول والامارات الكردية ، ل ٤٠٨ .

خەتتى (خاوەنى فتواكە) ، ئەزەى شەپىشى ئەوئىت لایىداتە لای ئەو ،
 لە ئەنجامدا لە چەند كەسك بەولاولە كەسى تر لای ئەدايە لای مىرى
 سۆران و زوربەى سوباكە بە ئەفسەرو سەربازەو لایاندايە لای ئەحمەد
 بەگ (٣٣) . مىزووى مىرنشینهكانى كورد ، دەرى ئەخات ئەوئەندەى
 مىرنشین بوو ، ئەوئەندەى پاپەپىن بوو . بابانەكان جارەهای جار دزى
 دەولەتى عوسمانى هەستاون ، بەلام پرووى ئەداو ئەو پاپەپىنە بە فتوايەك
 لە ناوچەن . هەر پاش پاشاى كوێرە ، دوو پاپەپىنى گەورەى كورد ، لە
 مىرنشینى بۆتان و دوايى لە شەمزىنان پرووى داو دەولەتى عوسمانىيان
 هەتايە لەرزىن ، هەردوکیان كۆژێرانەو ، بەلام بە فتوانا .

هەرچۆنك بىت قەلاكانى مىرى سۆران ، لە مىزووى كورددا ،
 نیشانەن كە ئەو مىرە پۆژىك لە پۆژان هەولێ سەرفرازى داو .

سه‌رجاوه‌كان :

- ١ - محمد امين زه‌كى ، خلاصة تاريخ الكرد وكردستان ، القاهرة ١٩٣٩
- ٢ - محمد امين زه‌كى ، تاريخ الدول والامارات الكردية ، القاهرة ١٩٤٥
- ٣ - د. عبدالعزيز سليمان نوار ، داود پاشا ، القاهرة ١٩٦٨ .
- ٤ - د. عبدالعزيز سليمان نوار ، تاريخ العراق الحديث ، القاهرة ١٩٦٨ .
- ٥ - ستيفن همسلى لونكريك ، اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث ، ترجمة جعفر خياط ، بغداد ١٩٦٢ .
- ٦ - صديق الدمولوجى ، اماره بهدينان ، الموصل ١٩٥٢ .
- ٧ - جيمس بيلى فريزر ، رحلة فريزر الى بغداد ١٨٣٤ ، بغداد ١٩٦٤ .
- ٨ - علاء الدين سجادى ، شوپشه‌كانى كورد ، به‌غدا ١٩٥٩ .
- ٩ - صالح قفطان ، ميژووى نه‌ته‌وه‌ى كورد له كونه‌وه‌تا نه‌مرو ، به‌غدا ١٩٦٩ .
- ١٠ - حسين حزنى المكريانى ، موجز تاريخ امراء سوران ، ترجمة محمد الملا عبدالكريم ، بغداد ١٩٦٧ .
- ١١ - يو.ر.هاى ، سنتان في كردستان ، لندن ١٩٢١ (باللغة الانكليزية)
- ١٢ - ي.ب.سون ، رحلة تنكرية في ميسوبوتاميا وكردستان ، لندن ١٩١٢ ، باللغة الانكليزية .
- ١٣ - ميچر فريدريك ميلنگن ، حياة بدائية بين الاكراد ، لندن ١٨٧٠ ، باللغة الانكليزية .
- ١٤ - ه.ا.خالفين ، صراع من اجل كردستان ، موسكو ١٩٦٣ باللغة الروسية .
- ١٥ - جليلى جاسم ، اكراد الدولة العثمانية في النصف الاول من القرن التاسع عشر ، موسكو ١٩٧٣ (باللغة الروسية) .

لیکۆلینه وه یهك ده رباره ی بزووتنه وه ی

به درخان پاشا

۱۸۴۳ - ۱۸۴۷

له وپۆژانه دا که بزووتنه وه که ی به درخان پاشا به رپا بوو ، کوردستان له نیوان دوو ئیمپراتۆریه تی چاوبرسی دا دابهش کرابوو ، ئیمپراتۆریه تی فارس و عوسمانی • ههردوو لایان له میژمه وه له سه ر دابهش کردنی کوردستان له مشتومرو شهرو هه رادا بوون • کوردستان بو ههردوو لایان نه وه کو هه ر وولاتیکی شاخاوی و خاوه نی ستراتیجی یه تیکی گرنگ بوو ، به لکو وولاتیکی به ییت و خاوه نی میللەتکی نازاو شه رکه ریش بوو •

ههردوو ئیمپراتۆریه ته که بوته وه ی میللەتی کورد یه كنه گری ، هه میشه كنه یان ده کردو میرنشین و ده ره به گه کورده کانیان ده کرد به گز یه کدا ، هه ولیان ده دا میللەتی کورد وه کو چۆن پارچه پارچه و دابهش کراوه به چه ند میرنشینی ده ره به گی ، ههروه اش بمیته وه و لاواز تر بکری و دوزمنایه تی ناوخوا له که لکیان بخت تا قووت دانیان ئاسانتر بی و نه یه لن یه ك بگرن و له پرووی یه کیک یا ههردوو ئیمپراتۆریه ته که دا بوهستن • یه کیتی گه لی کوردو به یدا بوونی کوردستانیکی یه کگرتوو نه وه کو هه ر کوردستانی له کيس ده دان به لکو هیژیکي سی یه میشی بو دروست ده کردن

که پاسته و خۆ هه پده شهی له په رژه وهندی به سیاسی و ئابووری و
سوپایی به کانیان ده کردو دوو پرۆژایانی ده خسته مه ترسی به وه .

هه ر له سالی ۱۵۱۶ وه به پیلانی سولتان سه لیم و هه ول و کۆششی
مه لا ئیدریسی بتلیسی زور بهی کورده کان و میرنشینه کانی کورد لایان دایه
لای ده وه له تی عوسمانی . سولتانی عوسمانی ناوبراو به لینی دا که ئه و
میرنشینه ده ره به گی یانهی کورد سه ره به خۆ بن و پشتا و پشت بو نه وه کانیان
مییته وه ، به مه رجیک سه رانه و باجیکی سالانهی که م بدن ، به لام له کاتی
پووستا سه رباز بنیرن بو سوپای ده وه له تی عوسمانی . به م جوړه بز و وتنه وهی
پزگاری خوازی کورد و میلله تی کورد له باتی ئه وهی به ره و به کیتی و
یه ک گرتن بچن به ره و دابهش بوون و دا بچران چوون ، ئه مهش ئه نجامیکی
باشی نه دا ، په نگه ئه نجامه که ی باش بو وایه ئه گه ر یه کیک له و میرنشینه
به هوی هیز و ده سه لاتی تایبه تی خۆیه وه بیتوانیا به میرنشینه کانی تری
کوردستان دا گیر بکا و بیخانه ژیر ده سه لاتی خۆی و ، به و جوړه
یه کیتی کوردو یه کگرتی کوردستانی به تیا به ته دی ، وه کو چۆن له
دوو پرۆژیکی دوورا هه ر بو نمونه ئیتالی یایی به کان و ئه له مانه کان
هتیا یانه دی ، به لام ئه مه پروژی نه دا ، چونکه نیاز و مه به سی سولتان سه لیم و
هه موو سولتانه کانی دووای ئه و بریتی بو له له ناوبردن و قووت دانی
میرنشینه کان ، جا یا له پیتی هیز و سوپای ده وه له تی عوسمانی به وه
پاسته و خۆ ، یا خود له پیتی ئه وه وه که دوو به ره کی و شهرو هه را له تیان
میرنشینه کانی کوردا دا گیر سیستی و هه ردوولایان لاواز بکا و دووایی
هه ردو و کیان قووت بدا .

له سالی ۱۸۲۸ دا سولتان مه محمودی دووهم ویستی ئیمپراتۆریه تی
عوسمانی بوو ژینته وه و به رگیکی نوئی به به را بکا و مه رکه زیهت

بچه‌سپینێ • لەم سێ سێدەدا لە ئەنجامی ئەو سیاسەتە ی بەرامبەر بە میرنشینە کانی کورد بە کاردەهات ژمارە ی ئەو میرنشینانە تەواو کزبوو بوو ، تەنیا چەند میرنشینێ مابوونەووە کە هەرە گەورەو گرنگە کانیان میرنشینێ بابان و سۆران و بۆتان بوو ، بە سەرۆکایەتی بەدرخان پاشا (۱) •

بەدرخان پاشا هەستی بە مەترسی ئەو سیاسەتە کزدبوو ، لەبەرئەووە هەر لە سالی ۱۸۲۱هـ (محمد زەکی هاتنی لە سالی ۱۸۲۱دا دادەنیت ، بەلام لە لاپەرەییکی تردا دەلی ئەو سالی پاست نییە (۲)) کە کاروباری میرنشینە کە ی گرتە دەست ، کەوتە خۆی •

سولتان محمود ، بۆ هێنانەدی ئامانجە کە ی هەولی دا مەرکەزیت بچه‌سپینێ ، بۆ ئەمە بەلاماری میرنشینە کورده کانی دا ، سەرۆکە کورده کانی لایر دوو تورکی لەجێ یان دانا • جا ئەگەر دەوڵەتی عوسمانی ئەم کارە ی بەسند کزدبێ و بە شتیکی باشی دانا بێ ، بەلام ئەم حوکمی ئەفەندی یانەو سوپا کانیان بەلای جووتیارو گاوانە کانهووە بۆ دەسه‌لاتی میرە کانی بۆتان و بادینان شتیکی باش نەبوو (۳) • ئەمە هەستی ناپەرەزایی لای میر و دەرە بەگە کان ، وە لای خەلکی وولات ووروژاند • میرە کان لەبەرئەووە ی ئەو مافانە یان لی سەندرایەووە ، کە پشتاویشت بۆیان

(۱) بۆ زانیاری تر لەم بابەتەووە ، سەیری پۆژنامە ی « کوردستان

۱۸۹۸ - ۱۹۰۲ ، ژمارە (۸) ، (۹) ، (۱۱) ، (۱۳) ، (۱۴) بکە •

کۆکردنەووە و پێشەکی دوکتۆر کەمال فوناد ، بەغدا ، ۱۹۷۲ •

(۲) محمد امین زەکی ، خلاصة تاريخ الكرد وکوردستان ، القاهرة ،

۱۹۳۹ ، ص ۲۵۰ - ۲۵۲ « ترجمه من الكردية الى العربية محمد

علي عوني » •

(۳) س. ه. لونگریک ، اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث ، ط ۳ ،

بغداد ، ۱۹۶۲ ، ص ۸۸۷ « ترجمه من الانكليزية الى العربية جعفر

خياط » •

ما بوو ووه ، وه بهمه له بهرژه ووه ندى وههستى نته وايه تى يان درا ، ميلله تيش له بهرته ووهى له نه نجامى هم كارهدا پاسته وخو كهوته بهردم دسه لائى تور كه دل پرده قه كان و بارى سهرشاني هينده تى تر قورس بوو . جاران له ژير دهستى ميرى كاني خويان دا بوون كه پئوه ندى عشيرى تى به يه كه وه ده يه ستى و به يه كه زمان ده دوان ، به لام ئسته كهوته زيردهستى توركيكى بىگانه وه ، دل پرده قانه ده يچه وساندنه وه ، باجو سهرانه يىكى بى ژمارى خستوه سهر يان ، نه مانيش بهرژه ووه ندى يان كهوته مه ترسى يه وه ، وه ههستى نته وايه تى يان وورووژا .

سولتان محمود ههر بهمه وه نه وهستا ، ده يويست سوپايىكى به هيزيش دروست بكا ، وه بو هم مه بهسته كهوته سهر بازگرتن له كورده كان ، نه مانه دوخه كه يان نه ووه ندى تر وورووژاندو بهر وه ته قانيان بردو هو يىكى كه ووه بوون بو پاپه پينه كه ي به درخان پاشا . مينورسكى ده نووسى : دا گير كردنى كوردستان بهم جورى نو يى ، هو يىك بوو بو ته ووهى بو يه كه م جار پاپه پينىكى نته ووه يى به سهر و كا يه تى به درخان به قيته وه له سالى ۱۸۴۳ - ۱۸۴۶ دا (۴) .

سياسه ته كه ي سولتان محمود بو چه سپاندى مهر كه زيه ت ههر بو ته وه نه بوو ده و له تى عوسمانى بوو ژيسته وهو بيهاته وه دوخى جاراني ، بهلكو بو له ناو بردنى ميرنشينه كاني كوردش بوو ، ههر له بهرته مهش هم سياسي ته بو ميرى كورده كان ناوهر وكيكى نته وايه تى وهرگرت ، له له بهرته ووهى پوخسارى كوردايه تى لهو ميرنشينه كوردانه دا

---

(۴) ف.ف. مينورسكى ، الاكراد ملاحظات وانطباعات ، بغداد ، ۱۹۶۸ ، ص ۲۶ « ترجمه من الروسية الى العربية وكتب مقدمته وعلق عليه الدكتور معروف خزندهار » .

کۆبوو بوووه • بوونی ئەم میرنشینانە ، ئەوههسته نیشتمانپەرورەری یە
 کەوتبوو جەوجۆڵ لەناو میرە کوردەکان و دەستە و تاقمە هوشیارەکانی
 کورد ، ئەو قین و داخە لەناو دڵ و دەروونی چینی زەحمەتکێش و
 جووتیارەکانا دژی دەولەتی عوسمانی پەگی دا کوتابوو ، ئەمانە هەمووی
 هەپەشیکی گەورە بوو دەولەتی عوسمانی دروست کردبوو ، لابردن و
 نەمانی ئەو میرنشینانە و سەر بە کورد شوپکردنی کردبوو کارێکی
 پێویست •

هەر لەم سەردەمەو لەم سالانەی دا هێزێکی تر لە دەولەتی عوسمانی
 بەگشتی ، وە لە کوردستانا بەتایبەتی چالاکانە سەری دەرھێناوو ، ئەویش
 گورجو گۆلی ئینگلیزە ئەمپریالیستەکان بوو • پوووسیای قەیسەری زۆر
 لەمێژەو دەوری لە کوردستان دا دەدی ، وە کەنی لە دەولەتی عوسمانیا
 دەکرد • بەلام لە سەرەتای سەدەی نۆزدەمەو ، کوردستان بوو
 مەیدانی زۆرانبازی یێکی سەخت لەنێوان پوووسیاو بەریتانیاو دووایەدوواشیانا
 ئەمەریکا ، پێش ئەوەی بەدرخان پاشا دەست بە بزوووتنەو کەنی بکا ، بە
 چەندەها سال بەریتانیا دەستی خستبوو کوردستانەو ، مێسۆتێرەکانی
 (بعتە دینیە) لەژێر پەردەیی بلاوکردنەو ی ئایینی دیانی دا ، گەرۆکە
 مەدەنی و سوپایی یەکانی بە ناوی گەپان و پشکینەو بە هەر چوار قورپەنی
 کوردستانا گەپابوون ، نەخشەیی کوردستان و عەرەتەکانیان کێشابوو ،
 گرنگیەتی کوردستانیان چی لە پوووی ئابووری ، وە جی لە پوووی
 سوپایی و ستراتیجییەو بوو ئاشکرا بوو • ئیمپریالیزی بەریتانیا وەکو
 پوووسیای قەیسەری بوونی ئاسووری و ئەرمەن و کلدانیان لە کوردستانا
 بەتایبەتی کردبوو دار دەست بەنیازی جێ پێ قایم کردنی خۆیان لە
 ئیمپراتۆریەتی عوسمانی داو لووت خستە ناو کاروباری ناوەو • لە
 زۆر شوێنی کوردستان دا لەناو ئەو کەمە نەتەوایی و ئایینیانە دا قوتابخانەیان

کردبوووه ، نهك به نیازی نهوهی میلله تیکی دوواکهوتوو له پووی
خوینده واری بهوه پیش بخه ، بهلکو بو جاکه وسوودو ستراتیجی بهتی
دوله ته کانیان بوو (۵) .

سیاسه تی قه بهو ناقولاو کونه بهرستو په گه زبه رستی کار به ده ستانی
ده وله تی عوسمانی بهرام بهر بهو که مایه تی به نه ته وه یی و ئایینیانه و
پرو پاگه ندهی ئایینی ئیمپریالیسته کان له پئی میسۆنیریه کانیانه وه وای
کردبوو نه وانه پروو بکه نه ئیمپریالیسته کان و چاویان له یارمه تی و
پاراستیانه وه بی ، جا ئیمپریالیسته کان که هه میشه چاویان له و پروژه وه بوو
ئیمپراتوری به ته نه خو شه که ی عوسمانی به لادابی و لاکه که ی له ناو خویان دا
دابهش بکه ن ، پازی نه ده بوون ، به تایه تی به ریتانیا که له م وولاته لاوازو
بی هیزه دا بزووتنه وه ییکی پیکوینک و خاوه نی ئامانجیکی نیشتمانی په وان
بهیدا بی ، له به شیکی هه ره گرنگی نه و ئیمپراتوری به ته واته له کوردستان
له ناوچه ی بو تان داموده زگاییکی به هیزو نوی تی تیدا دامه زری و پرسته که ی
نه و بکاته وه به خوری . له بهر نه مه پهیدا بوونی میریکی نیشتمان په روه ری
وه کو به درخان پاشا که جاوی نهك هه ر له سه ره به خویی میرنشینه که یه وه
بوو ، بهلکو ئامانجی ده وله تیکی کوردستانی سه ره به خو بوو (۶) فراوانتر
له کوردستانی عوسمانی .

پهیدا بوونی میریکی واو خاوه نی ئامانجی وا له گه ل ئامانج و مه به سی
ئیمپریالیسته کانا پیک نه ده که وت . لیره دا ده وله تی عوسمانی و

---

(۵) م. س. لازاریف ، کوردستان و مه سه له ی کورد ، مۆسکو ،
۱۹۶۴ ، ل ۴۴ « به زمانی پروسی » . (بو زیاتر زانین ده رباره ی نه م
میسۆنیرانه سه یری « لازاریف ل ۴۴-۴۷ ، بکه) .

(۶) شاکر خصباک ، المسألة الكردية ، بغداد ، ۱۹۵۹ ، ص ۲۵ .

ئىمپىرىيالىستەكان دژى بزووتنه‌وه‌ى رزگارى خوازى كورد به سەرۆكايه‌تى به‌درخان پاشاى مىرى بۆتان يه‌كيان‌ده‌گرته‌وه .

له‌ ده‌وروبه‌رى سالى ١٨٤٣دا ته‌و ززووفه‌ سياسى‌يه‌ى كوردستانى تىدا بوو ، واى‌ده‌كرد كه‌ بزووتنه‌وه‌ى رزگارى‌ى كورد له‌ بۆتان كۆيىته‌وه‌و به‌قيته‌وه‌ له‌به‌رته‌وه‌ى به‌هيزترين و گه‌وره‌ترين مىرنشيني نه‌وساى كورد بوو ، له‌به‌رته‌وه‌ش سەرۆكئىكى ئازاو هوشيارى نىشتمان‌به‌روه‌رى بۆ دروست بووبوو ، له‌به‌رته‌وه‌ش مىرنشينه‌ به‌هيزه‌كانى تر وه‌كو مىرنشيني په‌واندزى پاشا كۆره‌ ماوه‌يىك له‌وه‌پيش به‌ ده‌ستى ده‌وله‌تى عوسمانى له‌ناوچووبوو ، مىرنشيني بابانىش ته‌واو لاواز بووبوو ، جا هه‌ر ئه‌م زرووفانه‌ش واى‌كرد ده‌وله‌تى عوسمانى هه‌موو هيزو توواناى خوى ئاراسته‌ى مىرنشيني بۆتانو بزووتنه‌وه‌ى رزگارى‌خوازى كورد له‌وى بكا .

فراوانى بزووتنه‌وه‌كه‌ ، پووداوه‌كانى ، ئامانجه‌ نىشتمانى‌يه‌كانى ، ده‌ست‌تيختنى ده‌وله‌ته‌ ئىمپىرىيالىسته‌كان ، ئه‌مانه‌ هه‌موو بوونه‌ هۆى نه‌وه‌ى بزووتنه‌وه‌كه‌ له‌ چوارچىوه‌ى كوردستانى عوسمانى وه‌كو پووداويىكى ناوخۆ ده‌ربجى و بجيته‌ چوارچىوه‌يىكى جيهانى‌يه‌وه . ئه‌مه‌ش يه‌كه‌م‌جاره‌ له‌ ميژووى كوردا ، مه‌سه‌له‌ى كوردو بزووتنه‌وه‌ رزگارى‌خوازه‌كه‌ى قه‌واره‌يىكى جيهانى وه‌ربگرئ .

به‌درخان پاشا له‌ سالى ١٨٢١دا كارى مىرنشيني بۆتاني گرته‌ده‌ست ، هه‌موولا يىك ته‌نانه‌ت ناحه‌زه‌كانيشى دانيان به‌ هوشيارى و دوورينى و نىشتمان‌به‌روه‌ريه‌تى يا ناوه . هه‌ر له‌ورپۆژه‌وه‌ كه‌وته‌ كارو به‌كاره‌تاني تاكيىكى تايه‌تى ، به‌ سوودبين له‌ لاوازى ده‌وله‌تى عوسمانى بۆ خۆكو‌كردنه‌وه‌و به‌ره‌به‌ره‌ رزگاربوون له‌ چنگى . له‌م كارى‌دا

دووربینی یئکی بیشاندا به ده گمن له ناو سهرو که کورده کانی ترا بووه .
 ههستی نیشتمانی وای لی نه کرد په له بکاو به سه رگرمی و ههله شهیی
 ئامانجه دوورو نزیکه کانی به له ناو بردن بدا . ئامانجی کوردستانیکی
 سه ربه خوی دانا . بو هینانه دیشی بناغه یئکی قایمی داپشت ، واته
 بزووتنه وهی رزگاری خوازی کوردی له شیوه یئکی عفه وی ده رهینا ،
 دووربینی به کهی وای لی کرد ههست به وه بکا که میله تیی کورد بو
 پرزگار بوون و سه رفرازی پیوستی به دوو شتی گرنگ هدی ، به که میان ،
 به کگرتی هۆزه کورده کان له سه ر پئی وشوین و له سه ر رووناکی بیرو
 باوه رینکی پروونی دیارکراو که سه ربه خویی کوردستان بو ، دووه میان ،
 دانانی داموده زگایئکی دروست کردنی چهك و جبه خانه ، وه پشت بهستن
 ته نیا به کورد و هیزو توانای تایبه تی خوی ، ته مه جگه له ئاوپردانه وهی
 پاسته قینه له دۆخی زه حمهت کیشان و که مه نه ته وه یی و ئایینی به کانی
 کوردستان . له نه نجامی تاقی کردنه وه و میژووی گه لی کورده وه ئه و
 پاستی یانه ی بو ئاشکرا بو . میژووی گه لی کورد که هه میشه بریتی
 بو له وهی هۆزه کانی به هاندانی ئه م ده ولت و ئه و ده ولت خه ریکی
 به کمر خواردن و بوونه سه ربازو دارده ستی ئه م و ئه و ، وه بو نیازی سوودو
 چاکه ی لای تر خوینی به کتر پژاندن بوون .

بروا کردن به هه ر ده ولتک و پشت بی به ستی کارێک بوو به ئاشکرا
 ده رکه و تبوو که هه موو ده ولته کان بو سوودو به رژه و مندی خۆیان
 ئاماده بوون له هه موو کاتێک دا کورد بفروشن و پشتی تی بکه ن . له به ره ته مه
 کۆششینی زۆری کرد بو دانانی کارگهی چهك و جبه خانه . به زۆر به
 خواشت که و ته به کخستن و پێکخستی سه رهك عه شیرت و میره کورده کان
 له ژیر سایه و ده سه لانی خوی دا ، پیاوی ده نارد له لای هه موو سه روکیک و
 داوای به کگرتی لی ده کردن ، وه سه رفرازی کوردستانی بو کردن به

دروشم ، بۇ ھېتاندەدى ئەم مەبەسە « پەيمانى پىرۋى » لەنتوان سەرۋكە
كوردەكانا بەست • پەيمانەكەى بە پىرۋى ناۋىرد چۈنكە ئامانجەكەى كە
سەرفرازى كوردستان بوو ئامانجىكى پىرۋى بوو (۷) •

مىللەتى كورد لەو سەردەمەدا لەدەورى دەربەگىدا بوو ،
دەربەگىش ۋە كو چىنك بەرژەۋەندى خۆى دەخاتە سەرووى
بەرژەۋەندى مىللەت و نىستمانەۋە بە ووشەو دروشمى پىرۋى نابزوئى ،
بۇ ئەم جۆرە دەربەگ و سەرۋكانە چاوترساندن و ھەپەشەى بەكارھېنا •
جا ئەم ھەپەشانە لەلايتك ، ۋە سىياسەتە پىر لە مەترسى يەكەى دەۋلەتى
عوسمانىش لەلايەك ، ۋاى كرد ئەمانەش لادەنە لاي بەدرخان ، بەم جۆرە
ژمارەيتكى زۆر لە سەرۋكە كوردەكان لەدەورى كۆبوونەۋە • ھەر
بۆنمۈنە ۋە كو مىر نوروللاى ھەكارى و خان مەحمۇدى مەكس كە دوو
مىرى زۆر گەورە بوون • ئەۋەى گرنگ بى ئەۋەيە ھەر سەرۋكەكانى
كوردستانى عوسمانى نەبوون ھاتە ناو پەيمانى پىرۋەۋە ، بەلكو مىرى
ئەردەلانى كوردستانى ئىرانىش ھاتە ناۋىەۋە • ھاتنى مىرى ئەردەلان ھەر
ماناى بەھىزبوون و فراۋانى سنورى بزۋوتنەۋەكەى نەدەدا ، بەلكو
ناۋەرۋىكىكى نوئى نەتەۋايەتیشى پى بەخشى ، بەۋەى كە كوردستان
يەك خاكە و مىللەتى كوردىش يەك مىللەتەۋ خاۋەنى يەك ئامانجە ،
جا با دابەش و پارچە پارچەش پى • ئەمە گىيانىكى نوئى كرد بە بەرى
بزۋوتنەۋەى رزگارىخۋازى گەلى كوردا ، ۋە تا پادەيتكى زۆر لە
چوارچىۋەى ناۋجەبى و ئامانجى دەربەگايەتى دەرىھېنا •
برۋياگەندە كردنىش بۇ بزۋوتنەۋەكەۋ ووشيار كردنەۋەى مىللەت
تەۋۋىتىكى نوئى پى بەخشى •

(۷) بۇ زانىارى تىر لەم بابەتەۋە ، سەيرى «بلەچ شىركۆ ، القضية
الكرديّة ، القاهرة ، ۱۹۳۰ ، ص ۴۰-۴۲، بكة •

هیچ بزووتنه وەیک ناچیتە ناو دڵ و دەروونی میللەتەو و ئەگەر
 ناوەرۆکیکی کۆمەلایەتی و ئابووری شی نەبێ ، لەم پڕووەشەو بەدرخان
 کەمتەرخەمی نەکرد ، بەبێی توانا زەوی بەسەر جووتیارەکانا دا بەش
 دەکرد ، باج و سەراندی سەرشیانی کەم کردەو . هەر لەبەر ئەمەش
 بوو لە زۆر ناوچەکانی کوردستانەو خەلکی دەهاتن بۆ ناوچەی بۆتان
 بۆ کارکردن (۸) .

بەدرخان پاشا جلهوی ئاسایشی گرتەدەست ، بە بەلگە باشترین
 نموونەی دایەدەست کە میللەتی کورد دەتوانێ زۆر بە باشی خۆی
 بدپۆەبەری ، لە هەموو ئەو ناوچە فراوانەی لە ژێردەستی بەدرخان
 بوو لە کوردستان ، ئاسایش بەجۆریک پەگی دا کو تابوو ، وە تەشەنەی
 کردبوو ، لە هیچ ناوچەیتکی تری دەوڵەتی عوسمانی دا بەچاو نەدەکرا .
 بوونی ئاسایش لە ناوچەکانی بەدرخان بووبوو بە نموونە ، دەووترا
 « منداڵ دەتوانێ بە دەستی پر لە زێڕەو بە هەموو وولاتی بەدرخان
 بپروا و نەترسێ » (۹) .

بێ گومان ئەمە نەک هەر بوو هۆی ئەوێ ناوی بەدرخان و
 بزووتنەو کە بەرەبەستێ بەلکو بوو هۆی ئەوێش ئەوێندە تر فراوان
 بێ و بپروای میللەتی بێ زیاد بێ .

کاریکی هەرە گرنگی بەدرخان ئەو بوو بە چاویکی دۆستانە و برایانە
 سەیری کەمە نەتەواییە ناموسولمانەکانی دەکرد وەکو ئاسووری و
 کلدانی و ئەرمەنەکان . باری سەرشاری لە پڕووی باج و سەراندەو سوک کردن

(۸) ن . ئا خالفین ، خەبات لە پێی کوردستانا ، مۆسکو ، ۱۹۶۳ ،

ل ۵۵ . « بە زمانی پروسێ » .

(۹) سەرچاوەی پێشوو ، ل ۵۴ .

بگره نه و ناتۆره دهره به گي و كۆنه به رستانه شي له سهر لابردين كه لي يان
 بوو بوو به تهوق • جار ان ده بوایه ديان يا فه له ياك له سهر و ولاخيش بووایه
 بهاتايه خوواري نه گهر دهره به گيكي كوردی بدیایه • به چاوی سوو كه وه
 سهر ده كران • به درخان پاشا ئه مانه ی لابر دو هاوسانی به سهر هه موانا
 سه پاندو بگره هه تا هانی ژنو و ژن خواریشی له نیوانی موسولمان و گاووره كان
 ده دا • سهر به سستی ئایینی یان هه بوو ، نه وه بوو هه ر له بو تانا نزیكه ی
 هه فتا بنه ماله ی گاوور هه بوو و خواوه نی كلێسه ی تایبه تی خویان
 بووون (۱۰) • له مهش گرنگر له پروگرامی بزووتنه وه كه ی دا
 به درخان پاشا دانی به مافی ئه م كه مایه تی یانه دا ناو به ئینی خودموختاری یان
 درایی دووای ده ست خستی سهر به خویی كوردستان (۱۱) • ئه مه
 بزووتنه وه كه ی ته واو له پرووی ناوه رووك و مرو فایه تی یه وه به ره و پێشه وه
 بردو پروخساریكي ته واو پێشكه وتووی دایه و هه ر له به ر ئه مهش بوو نه و
 میلله تانه له ده وری بزووتنه وه كه كو بوونه وه به درخان یان به سه رووكی
 خویان دانا (۱۲) • ئه مهش خوی له خوی دا باشرین و پاسترین
 به لگه یه بو به دروخسته وه ی نه و ووته نا پاستانه ی له لایه ن ناحه زه كانی
 بزووتنه وه كه ی به درخانه وه وه كو ئیمپریالیسته كان و كار به ده ستانی
 ده وله تی عوسمانی ده خرانه تهك بزووتنه وه كه ی به درخان به وه ی گوا یا
 دزی دیانه كان بی •

كه به درخان له خو ئاماده كردنا گه یشته ئه م پاده یه ده وله تی عوسمانی
 ته واو ترسا ، ویستی به ده م چه وركردن پێبازی خه باته كه ی بگو پێ به لام

(۱۰) سهرچاوه ی پێشوو ، ل ۵۵ •

(۱۱) ئارشاك سافراستیان ، میژووی كوردو كوردستان ، سلیمانی ،
 ۱۹۶۰ ، ل ۳۶ » گو پینی له ئینگلیزی یه وه بو كوردی - عه بدوللا
 شالی ، •

(۱۲) سهرچاوه ی پێشوو ، ل ۳۶ •

كۆدە كاتەوۋە لە دوژمنى پاك دە كاتەوۋە ، مەترسى دوژمنى ناوۋە ھەمىشە
 لە دوژمنى دەرەوۋە كوئىندە ترە • سەرۆك و كار بە دەستانى ئاسوورى يە كانى
 ھە كارى بە ھاندانى دوژمنە كانى ھەردوو لا كە ئىمپىريالىستە كانو
 عوسمانى يە كان بوون ھەلخە لە تان و چاويان پۆشى لە چاكە و سوودى
 برا يە تى و ئەو دوو پوژەرى دەستان دە كەوت ئەگەر بزووتنەوۋە كەى
 بە درخان پاشا سەربكە وتايە ، لەمەش دا ھەست و ھوشى ئايىنى دەورنىكى
 بالاي دى ، بەمە خويان خستە پىزى دوژمنانى بزووتنەوۋە
 رزگارى خوازە كەى بە درخانەوۋە ، لەمەش دا ھەر پەش و پرووتە كانيان
 زيانان پى گەشت ، بە درخان پاشاش بەرەنگار كردنيانى بە كاريكى
 نىشتمانى سەرشانى دادە نا ، ئەگىنا ھەستى ئايىنى ئەو دەورەى نەبوو •
 سۆن لەم پرووۋە دەلى : تور كە كان ئاسوورى يە كانيان ھان دا ، دووايى
 بە درخان پاشاشيان ھان دا تۆلەيان لى بىستىتەوۋە بەو مەبەسەى لە ناويان بەرى ،
 ئەگىنا مىللەتى كورد قەت پوژى لە پوژان خراپەى دژى ديانە كان
 نە كردوۋە و بگرە بە پىچە وانەوۋە دۆست و ھاوپى بوون (۱۴) •

بەلای بە درخانەوۋە مەسەلە كە ئايىن و ئاسوورى نەبوو بەلگەش بو
 ئەمە ئەو يە كە چاوى لە دوژمنىك نەدە پۆشى ، كورد بوايە يا ئاسوورى ،
 گوايا ھەر لە سەرتەى بزووتنەوۋە كەوۋە بە چاوترساندن و دەست وەشاندن ،
 ئەو سەرۆكە كوردانەى سەرشكىن نە كرد كە لايان نەدە دا يە لاي
 بزووتنەوۋە كەى و سەركىشىيان دە كرد ؟ بەلى ! پاستە بە درخانىش
 بەتوندى دەستى لى وەشاندن ، ھەموو جۆرە ناكۆكىك لەم بابەتە لە
 كوردستانا بە ئاشت بوونەوۋە براوۋەتەوۋە ، بەلام ئەمجارە كار بە دەستانى
 دەولەتى عوسمانى و ئىمپىريالىستە كان ئاگرى ناكۆكى يە كەيان

E.B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in (۱۴)
 disguise, 2nd., London, 1926, p. 156.

خۆش دەکرد و وازیان نەدەهینا و لەناو وەو لەدەرەو وەش پرۆباگەندەینکی
 نیزی فراوان دژی بەدرخان پاشا و بزووتنەو کە کرا . مەسەلە
 ئاسووری یەکانیان کرد بە کراسە کە عوسمان ، بەونیازە ناوی بەدرخان
 پاشا و بزووتنەو و رزگاری خوازی کورد بزپێن ، بگرە توانیشیان پای
 گشتی جیهانی لی پاست بکەنەو ، پیلانە کە لەلایەن ئیمپریالیستی
 بەریتانیا وە دانرابوو . بەریتانیا پازی نەدەبوو سەرۆکی بەتوانای
 وە کو بەدرخان بتوانی میللەتی کورد لە خۆی کۆبکاتەو و بزووتنەوینکی
 واریکوینک و بەهێزو خاوەن ئامانج لە کایەدا بێ ، ئەگەر یەك ئاسووری
 خۆینی پڕزایە بەریتانیا ئەمە ی هەر دەکرد . ئیمپریالیستی بەریتانیا لە گەل
 دەولەتی عوسمانی دا یەك بوو بۆ لەناوبردنی بزووتنەو کە ، ئەم کارەشی
 بە دەولەتی عوسمانی سپارد ، بۆ ئەو وە تاوانی خۆین پشته کورد نەچتە
 ئەستۆی ، وە بۆ ئەو وەش نەك هەر کورد ، بەلکو دەولەتی عوسمانیش
 ئەو نەو وە تر لاوازی و بەو وە بتوانی پیلانەکانی لە ئیمپراتۆریەتی
 عوسمانی دا بەریتەسەر .

یەلاماردانی ئاسووری یەکان لەلایەن بەدرخانەو بوو بە بیانووینک
 بۆ دەولەتی عوسمانی بە سوپایینکی زۆرەو و هێرش بەریتە سەر بەدرخان .
 شان بەشانی ئەو وەش پۆژنامەکانی ئەوروپا و بگرە هەتا چەند نووسەرینکیش
 کەوتە ناو زپاندنی بەدرخان پاشا و بزووتنەو و پزگاری خوازه کە ی ، ئەو وە تا
 لایارد دەنووسی : کار بە دەستانی عوسمانی دووایی تووانی یان دەرەقەتی
 ئەم یاخی بوو و بێن کە جارەهای جار سەرکیشی لە پرووی دەولەتا دەکرد .
 بەدرخان و عوسمان پاشای سەر کردە ی هیزی سوپای رێک کەوتن و بەدرخان
 خۆی دا بە دەستەو . کار بە دەستانی تورک پیاوانە بەلێنە کە ی خۆیان
 بردە سەر و بەدرخان پاشایان بە دەست بەسەری ناردە دورگە ی کاندیا

(شونینکهدده که ویتته دوپ که ی «کریت» وه) • ئەم سزایه گەلی که متر بوو له وهی له سه ر تاوانه کانی هەلی ده کرت (۱۵) •

گومان له وه دا نی یه که مه سه له ی ئاسووری یه کان زیاد له پنیو یست زل کراو ئەمەش تەنیا بوو نیازو مەبەسی ئیمپریالیست و کۆنە پەرستە کانی ده ولەتی عوسمانی بوو ، سه رۆ که کانی کورد له ترسی ئە وه ی دوو ارۆژی بزوو تنه وه که نه که ویتته مه ترسی یه وه . په لاماری ئاسووری یه کانیا ن داو له مه شا کورت بینی یان کرد ، سه رۆ که ئاسووری یه کانی ش ساویلکانه به پیلانی ئیمپریالیسته کان هەلخه له تان و ئەوانیش دل پەقی یان پشان دا ، ئە وه تا یه کیك له به دیل کرا وه کانیا ن که مه له ك ئیسماعیلی نا وه دانی به وه دانا وه که بیست کوردی کوشتو وه بریندار بوو نه که ی نه بو وایه زۆر تریشی ده کوشت (۱۶) •

مه سه له ی ئاسووری یه کان خرایه قه واره ییکی تره وه و ته و او زل کرا ، ئە گینا له پۆزانی پا بردوو و نویدا گەلیك پرووداوی له مه خویناوی تر. پرووی دا وه و باسیش نه کرا وه و گه ورهش نه کرا وه • هەر له سه ره تای سه ده ی بیسته م دا که شارستانیەت گەلیك یشکه و تووتر بوو له پۆزانی بزوو تنه وه که ی به درخان که چی میلله تانی به لقان که دزی ده ولەتی عوسمانی هەلسان کوشتاریکی بی ژماره یان له موسولمانه کان کرد • بی ده نگ ی ئە و روپاش گەیشه پاده یك هەتا یه کیك له پۆزنامه نووسه کانی به ریتانیا نامه ییکی بوو پۆزنامه ییکی به ریتانی نووسی تیایا ده لی : ئە گەر ئە و ده نگو باسی کوشتاره ی پیم گە یشتوو و پاست بی ، وه ه یچی واش نی یه به درۆ یا بختا وه ، ئە م کوشتاره ی له م سه ده نوێ یه دا به ناوی گا ووری یه وه ده کری ، وه ئە م بی ده نگ ی به مان

(۱۵) A. H. Layard. Nineveh and its remains, Vol. 1, London, 1850, p. 783.

(۱۶) سه رچاوه ی یشوو ، ۱۸۸۷ •

لهم پرووداوانه هموو موسولمانان لی دلگیر ده کا ، چونکه ده زانن روژی
خوی چیمان کرد کاتیک کورده کان یان ئه لبانی یه کان چهند گاورینکیان
کوشت (۱۷) .

بالیوزی بهریتانیا به توندی ناپه زایی دهربری و به پرسی داوای له
ده و له تی عوسمانی کردو فهره نسەش له مه دا پستی گرت ، که نووتی
به درخان بشکینی و ئاسووری یه کان پاریزی ، بهم جوړه وه کو لازاریف
ده نووسی : « میلله تانی کوردستان یه کهم دهرسیان له ده ست خسته
ناوه وهی ده و له ته شه وروپایی یه کانه وه وه رگرت (۱۸) ، ده و له تی
عوسمانیش بو هه لیکي وا ده گه پرا هه تا توانی کورد کوشتی نه خه نه
ئه ستو ، سوپاییکی بی ژماری نارد هه به درخان ، بهم جوړه
بزووتنه وه کهی به درخان گه شته پلهی خه باتی چه کدار بو هینه دهی
ئامانجه کانی گه لی کورد ، شه و خه باتی سی سأل بهرده وام بوو
(۱۸۴۳ - ۱۸۴۷) . له یه کهم هیرش دا عوسمانی یه کان شکان و به درخان
باشش هه بگاویکی ئازایانهی هه له ئیناو بانگی سه ره به خوویی
کوردستانی دا (۱۹) . به لام به هوئی خه یانه تی یه زدان شیری سه ر کردهی
هیزیکی گه و ردهی به درخانه وه سوپای عوسمانی توانی شه و پابه پینه مه زنه
بکوژیته وه (۲۰) .

---

(۱۷) الدكتور علي الوردی ، لمحات اجتماعية من تاريخ العراق
الحديث ، ج ۳ ، بغداد ، ۱۹۷۲ ، ص ۱۵۴ .

(۱۸) لازاریف ، ل ۲۷ .

(۱۹) محمد امین زکی ، ص ۲۵۲ .

(۲۰) سه رچاوه کان بو سه ره تاو کوتایی بزووتنه وه کهی به درخان هه ندی
جار یه کتری ناگرن ، له بهرته وه به پیی باسه که وه به کاره یانانی
سه رچاوه کان ساله کان له وی چون نووسراوون ، ئیمهش هه روه کو
خوی تو مارمان کردوه .

سەرچاوه كان

- (١) پۆژنامه‌ی کوردستان ، کۆکردنه‌وه‌و پێشه‌ک‌ی دوکتۆر که‌مال فوئاد ، به‌غدا ١٩٧٢ .
- (٢) محمد امين زکى ، خلاصة تاريخ الكرد وکوردستان ، ترجمه محمد على عونى : القاهرة ١٩٣٩ .
- (٣) س.ه.ه. لونگريک . اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث ، ترجمه جعفر خياط ، الطبعة الثالثة ، بغداد ١٩٦٢ .
- (٤) ف.ف. مينورسكى ، الاكراد - ملاحظات وانطباعات ، ترجمه وتقديم وتعليق الدكتور معروف خزندار : بغداد ١٩٦٨ .
- (٥) م.س. لازاريث ، کوردستان و مه‌سه‌له‌ی کورد ، مۆسکۆ ، ١٩٦٤ (به پرووسى) .
- (٦) د.شاكر خصبك . المسألة الكردية ، بغداد ١٩٥٩ .
- (٧) به‌ج شيركو ، القضية الكردية ، القاهرة ١٩٣٠ .
- (٨) ن.ئا . خالفين ، خه‌بات له‌پ‌نى کوردستان ، مۆسکۆ ١٩٦٣ ، (به پرووسى) .
- (٩) ئارشاك ساغراستيان ، مي‌زووى کوردو کوردستان : گوپ‌ينى له ئينگليزى به‌وه بو کوردى : عهدو لا شالى ، سليمانى ١٩٦٠ .
- (١٠) الدكتور على الوردى ، لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث ج٣ ، بغداد ١٩٧٢ .

نووسه رو به رهه مه کانی :

- سالی ۱۹۳۳ له شاری سله یمانی له دایک بووه .
- قوتابخانه ی سهره تایی و سانه وی له وی ته و او کردووه .
- سالی ۱۹۵۶ - ۱۹۵۷ لیسانسی له جوغرافیا له (دار المعلمینی عالی) نیسته (کۆلیجی پهروه رده) وه رگرتووه .
- له وساو هه تا مارتی سالی ۱۹۶۰ مامۆستا بووه له سانه وی سله یمانی .
- له نیسانی سالی ۱۹۶۰ دا بو ته و او کردنی خویندن چوو بو وولاتی په کیتی شووره وی . له نامۆزگای رۆژه لات ناسی له شاری لنینگراد بوو به قوتایی دکتۆرا .
- له کوتایی سالی ۱۹۶۳ دا شه هاده ی دکتورای له میژووی نوئی کوردا وه رگرت .
- له سهره تای سالی ۱۹۶۴ وه هه تا کوتایی سالی ۱۹۶۶ ، بوو به باحیسی عیلمی له نامۆزگای رۆژه لات ناسی له شاری لنینگراد .
- کوتایی سالی ۱۹۶۶ گه رایه وه نیشتمان و بوو به باحیسی عیلمی له وه زاره تی کاروباری زووروو .
- له سالی ۱۹۷۰ وه بوو به مامۆستا له بهشی کوردی کۆلیجی نه ده بیات .
- له مارتی سالی ۱۹۸۱ خانه نشین کرا . له کوتایی سالی ۱۹۸۳ دا گه رایه وه وه زیفه و کرا به خه بیر له کۆری زانیاری بهشی کوردی .

بەرھەمەکانی :

(۱) لەمەیانێ چیرۆکنا :

- ۱ - دە چیرۆک : بەغدا ۱۹۶۹ •
- ۲ - خۆری ئاوابوو : دە چیرۆکە ، بەغدا •
- ۳ - راوەبەرانی : دە چیرۆکە ، بەغدا •
- ۴ - نیوھەنگاو دوور لە دۆزەخ ، دواترە چیرۆکە ، بەغدا • ۱۹۷۹ •
- ۵ - پێنج تابلۆی شێواو : دە چیرۆکە • لە زیر چاپدا •
- ۶ - گەلێک چیرۆکی تر چاوەروانی دەرفەتێکی بۆ کردنەو •

(۲) لە مەیانێ میژوودا :

- ۱ - شۆرشی ئاگری داغ (بە ناوی کاکەیی رێبوارەو • بۆلای کردۆتەو •)
سەیمانی ۱۹۶۰ •
- ۲ - میژووی حوکمدارانێ بابان • توفیق قەفەسان لە فارسیەو •
کردوویەتی بە کوردی • سەرلەنوێ نووسینەو • دارشتن و
تەعلیقی نووسەر •
- ۳ - بزوووتەوێ رزگاری کورد لە شەری گیتی یەكەمەو • تا کۆتایی
شەری گیتی دووھەم • (ئەترووحە کە یەتی) • هێشتا دەست نووسە •
- ۴ - (بزوووتەوێ رزگاری کورد لە دووای شەری گیتی دووھەمەو •)
ئەو کتێبە یەكە لە و ماوەی باحیسی عیلمی بوو لە لێنینگراد بۆ
دانەشگای رۆژھەلاتناسی ئامادە کرد • هێشتا دەست نووسە •

(۳) لە مەیانێ وەرگیراندا :

- ۱ - کتێبی (ئەفسانەو رەمز) جوہرا ئیبراھیم جوہرا لە ئینگلیزیەو •
کردوویەتی بە عەرەبی و نووسەریش کردوویەتی بە کوردی • لە

- دەستگای رۆشنیری و بلاوکردنەوێ چاوەروانی بلاوکردنەوێیە .
- ۲ - (ئەفسانەی میللەتانی رۆژھەڵات) لە رووسییەوێ کراوە بە کوردی .
نیوەی یەکەمی لەژێر چاپدا . (ئەمینداریتی گشتی پۆشنیری و
لاوان بلاوی ئەکاتەوێ) .
- ۳ - حیکایەتە گەورەکانی جیهانی . لە عەرەبیەوێ کراوە بە کوردی
لەلایەن دەستگای رۆشنیری و بلاوکردنەوێ لەچاپ ئەدریت و لەژێر
چاپدا .
- ۴ - (چیرۆکی ھەلبزاردە) زمارەییەکی گەورەیی چیرۆکی پرمسانای
رۆژھەڵات و رۆژئاوایە . لە دەستگای رۆشنیری و بلاوکردنەوێ
چاوەروانی بلاوکردنەوێیە .
- ۵ - چوار چیرۆکی ئەفسانەیی گەورەیی تاجیکی لە رووسییەوێ کراوە بە
کوردی . دووانیان بلاوکرانەتەوێ دووانەکەیی تریش
بلاوئەکرێتەوێ .
- ۶ - (کوردستان و مەسەلەیی کورد) نووسینی لازاریف . کتییکی
زۆر گەورەو بەنرخە ، ھەر پەراوێزەکانی بە کوردی (۱۲۰) پەرەییە
چەند سالە چاوەرێتی بلاوکردنەوێیە .
- ۷ - (کوردەکانی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی) ، نووسینی دکتور جەلیلی
جاسم . لە رووسییەوێ کراوە بە کوردی . لە دەستگای رۆشنیری و
بلاوکردنەوێ چاوەروانی بلاوکردنەوێیە .
- ۸ - راپەرینی کوردەکان لە سالی ۱۸۸۰دا . نووسینی دکتور جەلیلی
جاسم . بەسەرھاتی شورشەکەیی شیخ عوبەیدوللای نەھرییە
بەدەستەوێیەو بەم زوووانە تەواو ئەیت .
- ۹ - ووتاروو شیعی لاوێکی . پتویست بە ناوھێنانیان ئاکات .

مىخپىسى

- ۳ پىشەكى
- ۷ چەند سەرنجىك دەربارەى مىرنشىنى بابان
- ۲۵ ئەۋرەحمان پاشا لە تاي تەرازوودا
- ۴۳ مىرنشىنى پاشا كۆرە ، ھۆى بەرزبۈۋنەۋەو پووخانى
- ۵۹ لىكۆلىنەۋەيەك دەربارەى بزووتنەۋەى بەدرخان پاشا

له کتبخانهی نیشتمانیدا له به غدا
ژماره (۵۹۹) ی سالی ۱۹۸۵ ی دراوه تی

الدكتور كاوس قفطان

دراسات
في تاريخ بابان و سوران و بوتان

كتب مقدمتها
الدكتور كمال مظهر احمد

بغداد - ١٩٨٥

Dr. Kawus Qaftan

STUDIES
IN THE HISTORY OF
BABAN, SORAN AND BOTAN

Introduced by :
Dr. Kamal Madhar Ahmad

Baghdad - 1985

نرخى (٧٥٠) فلسه

مطبعة الحوادث - هـ ١٤٠٦٦٨٥